

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Філологічний факультет
Кафедра української мови

**СИНОНІМІЯ У ТЕКСТАХ БОРИСЛАВСЬКОГО ЦИКЛУ
ІВАНА ФРАНКА**
(на матеріалі повісті «Борислав сміється»)

Магістерська робота
студентки VI курсу
денної форми навчання
Степаник Ольги

Науковий керівник:
доц. Ціхоцький І.Л.

Львів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНОНІМІЇ ..	7
1.1. Синоніми як об'єкт лінгвістичних досліджень	7
1.2. Явище лексичної синонімії у лексикології сучасної української літературної мови.....	12
РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СИНОНІМІВ	22
II.1. Лексико-семантичний аналіз дієслівних синонімів	22
II.1.1. Синоніми на позначення процесів мовлення.....	22
II.1.2. Синоніми на позначення руху, переміщення, пересування у просторі	29
II.1.3. Синоніми, що позначають процеси мислення, сприйняття та вияв почуттів.....	33
II.2. Лексико-семантичний аналіз прикметникових синонімів	37
II.2.1. Синоніми на позначення ознак людей чи предметів.....	37
II.2.2. Синоніми на позначення фізичних та емоційних станів людини.....	42
II.2.3. Синоніми на позначення просторових відношень.....	46
II.3. Лексико-семантичний аналіз іменникових синонімів	51
II.3.1. Синоніми на позначення внутрішнього стану людини.....	51
II.3.2. Синоніми на позначення назв людей.....	53
II.3.3. Синоніми на позначення конкретних неживих предметів.....	55
II.3.4. Синоніми на позначення абстрактних понять.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63

ВСТУП

Синонімія української мови різнобарвна та багатогранна. Мовознавці усіх часів зверталися до її вивчення та дослідження. Уміння письменника добирати зі словникового складу мови і вміло застосовувати у своїх творах лексичні синоніми має дуже важливе значення.

Багатство мови багато в чому залежить від синонімів – слів близьких за значенням, але різних за звучанням. Синоніми є багатофункціональними за своєю суттю. Вони сприяють уникненню повторів, урізноманітнюють тексти, допомагають точніше передати значення, несуть додаткову семантичну інформацію. Важливою ознакою майстерності письменника є його здатність в залежності від стилю та контексту підбирати якомога влучніше слово для передачі необхідного значення. Натомість нехтування ними призводить до зубожіння та примітивності художнього тексту.

«Передача думки завжди безпосередньо пов'язується з добором слів. Підбір слів зумовлюється змістом, ідейним спрямуванням твору, майстерністю того, хто користується мовою, чуттям семантичних нюансів, знанням мовних багатств. У підборі лексичного матеріалу важливу роль відіграють синоніми. Вони можуть виражати семантичні відтінки, давати оцінку характеризованому об'єктові, уточнювати висловлювану думку, сприяти стилістичній виразності, наголошувати на певному факті й навіть пояснювати незрозуміле слово»¹.

Явище синонімії з різних поглядів завжди було об'єктом наукових розвідок. «Природа та статус синонімії стали предметом досліджень багатьох зарубіжних (В. Гумбольдта, А. Шапіро, Л. Блумфілда та ін.) та українських (О. Потебні, Л. Булаховського, В. Ващенко, Л. Лисиченко, В. Русанівського, О. Тараненка, О. Нечитайло, Л. Паламарчука, В. Ільїна, М. Богдана, І. Олійника, Є. Чак, С. Караванського та ін.) мовознавців, що репрезентують різні аспекти й погляди на синонімію»².

¹Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. 2-е вид. — К.: Довіра, 2006. — С. 2.

²Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молотомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти [Текст]: автореф. дис...канд. філол. наук:10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2006. — С. 1.

Учені намагалися дати якнайвлучніше тлумачення самого терміну, розробити класифікацію, яка би охоплювала всі різновиди синонімів, окреслити критерії їхнього добору. Різні науковці по-різному трактували цей лінгвістичний термін, вкладаючи в нього своє бачення та розуміння. Проте, незважаючи на немалу кількість літератури з питань синоніміки, на сьогодні нема єдиної та одностайної думки у визначенні самого терміну.

Важливим аспектом вивчення синонімії є дослідження художньої мови конкретних авторів та їхніх творів, адже саме в художній літературі мова отримує можливість сповна розкрити свій синонімічний потенціал, оскільки художній стиль мовлення не ставить таких вимог, як, наприклад, науковий чи діловий. Мову художніх творів різних авторів різних аспектах вивчали І.Є. Грицютенко¹, Г.П. Їжакевич², А.К. Мойсієнко³, І.Й. Ощипко⁴, М.Я. Плющ, О.А. Сербенська⁵, Н.М. Сологуб⁶, З.М. Терлак⁷, та ін.

Вивчення синонімів на матеріалі конкретних творів має велике значення, оскільки художній твір – найсприятливіше середовище для функціонування синонімів, а відтак такі дослідження створюють якісну базу для вивчення явища синонімії загалом.

Кожне слово у конкретному випадку має певне значення, його не можна замінити, не втративши при цьому ясності й точності змісту. «Вміння знайти потрібне слово, яке б найбільш точно висловлювало даний смисл – риса справжнього художника слова. Щоб знайти таке слово, необхідне глибоке

---

¹ Грицютенко І.Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного [Текст] : ("Хіба ревуть воли, як ясла повні"). – К. : Рад. шк., 1959. – 156 с.

² Їжакевич Г. П. Курс історії української літературної мови / Г. П. Їжакевич Вип. ІХ: Мова творів І. Нечуя-Левицького. Мова творів Панаса Мирного. – 1958.

³ Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.

⁴ Ощипко І.Й. Із спостережень над іменниковою синонімікою художньої прози Івана Франка // Питання українського мовознавства» Львів, 1956, кн. І.; Ощипко І. Й. Спостереження над дієслівною синонімікою художньої прози І. Я. Франка / Іван Франко. Статті і матеріали, 36.4. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955;

⁵ Сербенська О.А. Мовний світ Івана Франка. Статті, роздуми, матеріали. Монографія. — Львів, 2006. — 372 с.

⁶ Сологуб Н.М. Індивідуальний стиль Олеса Гончара (мовний аспект) [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.02.02 / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. - К., 1994. - 284 с.

⁷ Терлак З.М. Лінгвостилістичний аналіз поеми В. Поліщука «Асканія-Нова» // Літературний процес на Україні 20-30-х років і творчість В. Поліщука. — Рівне, 1987. — С. 68-70.; Терлак З.М. Мовна майстерність І. С. Нечуя-Левицького у змалюванні картин природи // Творча індивідуальність І. С. Нечуя-Левицького і літературний процес. — Черкаси, 1988. — С. 79-83.; Терлак З.М. Мовні засоби експресії у публіцистиці Юрія Липи // Юрій Липа: голос доби і приклад чину. — Львів, 2001. — С. 111–117.

знання загальнонародної мови, яка є справжньою скарбницею синоніміки. Широке використання синонімів у розповіді автора і в мові персонажів робить мову творів яскравою, дохідливою до широкого кола читачів»¹.

Важливо й цікаво вивчати синоніміку як творчості письменників загалом, так і окремого художнього твору, що дасть змогу виявити лексичне багатство стилю автора.

«Мова художньої літератури – основний засіб образного відтворення життя в літературі... Мова дає письменникові безмежні можливості для показу всіх сфер людського життя в усій різноманітності, в розвитку та змінах, і так яскраво, що читач немов бачить змальоване за допомогою слів... За словами М. Коцюбинського, мова в художньому творі «половина, коли не більше його краси».

Таким чином, актуальність дослідження визначається необхідністю подальшого опрацювання теоретичних проблем синонімії.

Твір Івана Франка «Борислав сміється» багатий на явище лексичної синонімії.

Тож саме повість Івана Франка «Борислав сміється» буде **об'єктом** нашого аналізу.

Предмет дослідження – синоніми в художньому мовленні Івана Франка.

Мета роботи – здійснити лексико-семантичний аналіз синонімів у художньому мовленні Івана Франка на матеріалі повісті Івана Франка «Борислав сміється».

Відповідно до мети ставимо низку конкретних **завдань**:

- 1) опрацювати наукову літературу, в якій розглядаються питання лексичної синонімії;
- 2) теоретично обґрунтувати питання синонімії в українській мові;
- 3) виявити синоніми у повісті Івана Франка;
- 4) погрупувати зафіксовані синоніми в синонімічні ряди і проаналізувати їх;

---

¹Ощипко І. Й. Із спостережень над дієслівною синонімікою художньої прози І. Я. Франка // І. Франко. Статті і матеріали. Зб. 4 – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955. – С. 177.

5) зробити відповідні висновки.

Джерельною базою роботи є повість Івана Франка «Борислав сміється»¹.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

---

¹ Великий каменяр. Проза та драматургія Івана Франка. – К., 2003. – 672 с.

РОЗДІЛІ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНОНІМІЇ

1.1. Синоніми як об'єкт лінгвістичних досліджень

Вивчення синонімів конкретної мови має величезне значення, адже їхня наявність вказує як на її багатство, так і на стилістичну вартість мови.

Явище синонімії є одним із найважливіших лінгвостилістичних засобів, тому не дивно, що мовознавці розглядають її у лінгвостилістиці та в поезиці уже давно.

Проблема синонімів та синонімії була й залишається актуальною та складною, хоч і розглядається у лінгвістичних дослідженнях досить всебічно і глибоко¹. Витоки дослідницького інтересу до синонімів пов'язують з іменами античних дослідників. Ще Аммоній у коментарі до трактату Аристотеля «Про тлумачення» писав: «Одна і та ж річ часто називається багатьма іменами». Синоніми, за Аристотелем, показують предмет не в одному і тому ж світлі»².

Незважаючи на те, що ця проблема синонімії вивчається дуже давно, цілковитої єдності поглядів на природу цього явища в мовознавстві досі не існує. Цим пояснюється і той факт, що лінгвісти до цього часу ще остаточно не визначилися з проблемою, що вважати за синонім і як слід будувати їх опис. Деякі мовознавці негативно ставляться до проблеми синонімії як такої. Так, наприклад, російській лінгвіст проф. В. Звегинцев, зауважує, що визначити синонімію на предметно-понятійній основі «цілком непослідовно», і доходить до висновку, що «такої синонімії, яка традиційно тлумачиться у науці про мову, у мові взагалі немає. Це одна з фікцій, що існує в науці про мову. Існують словосполучення, які містяться на синхронній площині і тому зовсім не співвідносні із предметно-понятійною ознакою тотожні для деяких слів, у яких слова виступають як члени мінімальної дистрибуційної моделі а не ізольовано»³.

¹ Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. – К., 1957. – С. 3.

² Античные теории языка и стиля. – М.: ОГНЗ, 1936. – С. 177 – 178.

³ Ярещенко А. П., Бездітко В. І. Синонімія як важливий складник мовної побудови // Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми. / укл. Нечволод Л. І., Бездітко В. І., Паращич В. В. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – С. 10.

У сучасному мовознавстві великих суперечок викликає проблема визначення поняття синонім. Наприклад, О. Д. Григор'єва зазначає: «З нашого погляду, тільки змістова тотожність (а не наближеність, близькість значень, як припускають деякі вчені) дозволяє розглядати деякі слова як синоніми. Різноманітна емоційна забарвленість тотожних за значенням слів, різноманітна функціонально-стилістична характеристика, специфіка їх контекстного вживання... специфічні для кожного з них формально-граматичні особливості – не заважають визнати явище синонімічним за наявності тотожності значень»¹.

Укладач «Словника синонімів російської мови» З. Є. Олександрова називає такий підхід до явища синонімії спрощеним, обмеженим: у такому випадку склад синонімічного словника був обмежений лише так званими лексичними дублетами та близькими до них одиницями (на зразок: лінгвістика – мовознавство, правопис – орфографія тощо) і за відношенням до основного слова синонімічного ряду (домінанти) – словами істотно обмеженими стилістичним використанням та сферою вживання. Поза увагою дослідників у такому випадку залишилися би різноманітні синонімічні можливості мови у процесі називання тих чи інших понять, оскільки один із синонімів найчастіше виділяє особливу рису поняття, яку не називає і не виділяє інший синонім. З. Є. Олександрова пропонує таке визначення синоніма: «синоніми – це слова, які виражають одне і теж поняття, тотожні або близькі за значенням, але різняться один від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або водночас обома названими ознаками»².

Звернувшись до праць А. О. Капелюшного, знайдемо наступну дефініцію синонімів: «Синоніми (від грец. «однойменний») – це слова, що позначають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються семантичними відтінками, або емоційно-експресивним забарвленням, або тим і тим водночас»³.

Відомий мовознавець О. Д. Пономарів зазначає, що «синоніми – слова

---

¹ Класифікація синонімів // <http://lection.com.ua/leksikologiya/leksikologiya-i-fonetika-ukrainskoi-movi/sinonimiya-mis-tse-sinonimiv-u-leksikosemantichnij-sistemi-klasifikatsiya-sinonimiv>

² Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1975. – С. 5.

³ Капелюшний А. О. Практична стилістика сучасної української мови. – Львів: ПАІС. 2001. – С. 26.

близькі або тотожні за значенням, які по-різному називають те саме поняття. Синонімія – повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів; подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць за значенням при відмінності їх звукової форми»¹.

Проте О. О. Тараненко зауважує, що «навіть саме поняття семантичної близькості залишається недостатньо окресленим». Зазначає, що «вчення про синоніми виникло і розвивалося на основі спостережень за можливостями добору різних слів для вираження та увиразнення того самого змісту мовлення і, відповідно, за явищем варіантності, паралельності вживання слів. Така варіантність спрямована на виконання різних семантичних та стилістичних функцій: функції семантичного добору слів з ряду можливих назв для уточнення, виділення різноманітних відтінків у характеристиці поняття з метою його адекватного позначення; функції стилістичного добору слова з ряду можливих назв з метою адекватно оформленого для певного поняття або ситуації мовлення позначення цього поняття; функції підсилення семантичної або емоційно-експресивної характеристики поняття; функції зміни, зумовленої прагненням до уникнення повторень в одному контексті тих самих одиниць». Дослідник наголошує, що «ступінь синонімічності слів може коливатися від повного до більшою чи меншою мірою часткового, а назву «лексичний дублет», «лексичний паралелізм» не можна вважати адекватними. Натомість пропонує на позначення даного поняття термін «абсолютні синоніми», «для того, щоб відрізнити від синонімів з більш віддаленим ступенем близькості»².

Ряд учених зауважує, що ознакою синонімів є взаємозамінність слів у контексті (Б. В. Горгунг, В. К. Фаворін, Л. А. Булаховський та ін.). Наприклад, Л. А. Булаховський писав: «Слова, здатні у тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття різниці у змісті, мають назву синонімів»³.

О. П. Євгенєва з цього приводу відзначала: «Взаємозамінність являє

---

¹ Сучасна українська літературна мова/ За ред. Грищенка А. П. – К.: Вища школа, 1997. – С. 52.

² Тараненко О. О., Бурячок А. А., Гнатюк Г. М. Словник синонімів української мови: У 2-х томах. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 945 – 954.

³ Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Радянська школа, 1955. – С.32.

собою важливу характеристику синонімічних слів, може бути додатковим критерієм, за допомогою якого перевіряються відношення, може бути використана як один з методів або процедура виділення синонімів, але вона не розкриває сутності цього явища, тому що при взаємозамінності обов'язковою умовою є відсутність враження помітної різниці за смислом, значить, при взаємній заміні синонімічних слів у підсумку виходять із близькості або тотожності їх значень»¹.

На думку І. Й. Ощипко, синоніми – це «слова близькі за значенням, але відмінні щодо звукового складу»². М. А. Жовтобрюх теж дотримується думки, що «синоніми – це такі слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні, або з різним стилістичним забарвленням»³.

Численні визначення синоніма у працях мовознавців можна звести до таких типів:

1. Синоніми – це слова здатні замінити одне одного в однакових чи близьких за змістом контекстах. Такого визначення дотримується академік Булаховський Л. Ф., який зазначає, що синоніми – це «слова, здатні в тому ж контексті або контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття помітної відмінності у змісті»⁴.

2. Синоніми – це слова, що означають одне і те ж поняття. Такий тип тлумачення синонімів знаходимо у працях Р. О. Будагова. Він вважає, що «синоніми – це близькі за значенням, але різні за звучанням слова, що виражають відтінки одного поняття»⁵.

3. Синоніми – це слова, що називають один і той же предмет чи одне і те ж явище. О. О. Реформаторський зазначає, що «два слова, які називають ту ж саму річ, але співвідносять її з різними поняттями, тим самим виявляють різні

---

¹ Евгеньева А. П. Основные вопросы лексической синонимии // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М.: АН СРСР, 1966. – С. 19.

² Ощипко І. Й. Практична стилістика сучасної української мови: Лексика і фразеологія. – Львів, 1968. – С. 33.

³ Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972. – С. 27.

⁴ Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1955. – С. 32.

⁵ Будагов Р. А. Введение в науку о языке – М., 1958. – С. 50.

властивості цієї речі, тобто є синонімами»¹.

Таким чином, можна зробити певні висновки:

- по-перше, категоріальною ознакою синонімів є те, що в їх основі знаходиться предметно-понятійний компонент лексичного значення;
- по друге, вони маніфестують ся певними лексико-граматичними категоріями;
- по-третє, утворюють систему відтінків одного значення, відрізняються сферою застосування;
- по четверте, слова-синоніми належать до однієї і тієї ж частини мови².

Ще не достатньо вивчена синоніміка творів окремих українських письменників. Серед таких праць цінною є стаття В. С. Ільїна «До питання синоніміки Шевченка»³, в якій він розглядає основні дієслівні гнізда. Важливим є те, що як синоніми до слів автор наводить також словосполучення.

Вивченню синоніміки майстра українського художнього слова М. Коцюбинського присвячена праця Л. С. Паламарчука⁴. У цій роботі автор розглядає синоніміку дієслів, іменників, прикметників та прислівників. М. Паламарчук, обминаючи розкриття значень окремих слів, «з тонким мовним чуттям з'ясовує стилістичну функцію синонімів. Поруч слів-синонімів автор роботи розглядає і синоніми-фразеологізми. Найбільшу увагу привертає IV розділ роботи «Спостереження над авторськими лексико-синонімічними замінами в рукописах художніх творів письменника»⁵. У цій праці немає ще чіткого розмежування лексичних і граматичних синонімів. Саме тому слова зі спільним коренем «сумний і сумовитий» та інші вважаються лексичними

---

¹ Реформаторський А. А. Введение в языкознание. – М., 1967. – С. 91.

² Яреценко А. П., Бездітко В. І. Синонімія як важливий складник мовної побудови // Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми. / укл. Нечволод Л. І., Бездітко В. І., Паращич В. В. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – С. 11.

³ Ільїн В. С. До питання синоніміки Шевченка // «Збірник статей до 125-ліття з дня народження, Наукові записки КДУ, – Київ, 1939.

⁴ Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. – Київ, 1956.

⁵ Ощипко І. Й. Досягнення вітчизняного мовознавства у вивченні лексичної синонімії // питання українського мовознавства. Кн. 3. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – С. 140.

синонімами. «В цілому це корисна робота, яка, звичайно, послужить і при укладенні синонімічного словника української мови»¹.

Є деякі спроби висвітлити синонімічне багатство творів й інших українських поетів та прозаїків. Йдеться про праці, в яких здійснений аналіз мови таких українських авторів: І.П. Багряного², О.П. Довженка³, Марка Вовчка⁴, М.Т. Рильського⁵, М. П. Стельмаха⁶, І. Я. Франка⁷.

Незважаючи на досить велику кількість літератури з питань синоніміки, на сьогодні немає ще остаточного погляду на природу цього явища в мовознавчій науці.

1.2. Явище лексичної синонімії у лексикології сучасної української літературної мови

Хоча синонімічним питанням і присвячено чимало праць, все ж семантична природа синонімів досі залишається предметом багатьох дискусій.

Під *синонімією* розуміють сукупність синонімів. Термін *синоніміка* – вживається у двох значеннях:

- 1) на позначення розділу лексикології, що вивчає синоніми;
- 2) у значенні сукупності синонімів.

¹Ощипко І. Й. Досягнення вітчизняного мовознавства у вивченні лексичної синонімії // питання українського мовознавства. Кн. 3. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – С. 140.

²Ярова А.Г. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2002. — 19 с.

³Фащенко М. М. Синоніміка дієслів в художніх творах О. Довженка // Мовознавчі студії: Реферативні мат. конф. молодих вчених. — К., 1968.

⁴Фащенко М. М. Синоніміка на означення акту мовлення у творах Марка Вовчка // Лексикологія та лексикографія: Респуб. міжвід. зб. — К., 1966. - №2.

⁵ Колесник Г.М. Слово крилате, мудре, пристрасне. Лексична синоніміка поетичної мови М.Т.Рильського. К.: Наукова думка, 1965. 74-75 с.; Колесник Г. М. Дієслівна синоніміка в поетичних творах М. Т. Рильського // Питання граматики і лексикології української мови. — К., 1963.; Колесник Г. М. Із спостережень над прикметниковою синонімією в поетичних творах М. Т. Рильського // Питання граматики і лексикології української мови. — К., 1963.

⁶Миронюк Н.П. Дієслівна синоніміка в романі М.Стельмаха “Хліб і сіль”. Мовознавство.-1968.-№1.- с.50-55.

⁷Ощипко І.Й. Із спостережень над іменниковою синонімією художньої прози Івана Франка // Питання українського мовознавства» Львів, 1956, кн. І.; Ощипко І. Й. Спостереження над дієслівною синонімією художньої прози І. Я. Франка / Іван Франко. Статті і матеріали, 36.4. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955; Полюга Л. М. Дієслівна синоніміка поетичних творів І. Франка // Дослідження і матеріали з української мови. - К., 1960. - Т.2.; Полюга Л. М. Прикметникова синоніміка поетичних творів І.Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1960. — Кн. 7.; 34. Полюга Л. М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів поетичних творів І. Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. — Полюга Л. М. Прикметникова синоніміка поетичних творів І. Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1960. — Кн. 7.; Полюга Л.М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів поетичних творів І. Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1965. - Кн. 11.

«Поняття *синонім* є одним із найзначніших у сучасному мовознавстві, зокрема, у лексикології. Проте донині немає одностайності у поглядах на природу синонімії та дефініцію синонімів»¹.

Дослідники української мови визначають синоніми як «слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або тим і іншим одночасно)»², а також різняться сферою вживання.

За І. К. Білодідом, «синоніми (грецькою *synonymos* - однойменний) – це такі слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням:

- *шлях, дорога, путь, тракт, траса;*
- *сміливий, відважний, хоробрий, доблесний»*³.

М. А. Жовтобрюх, Л. А. Лисиченко також вказують на спільну предметно-понятійну основу синонімів і відмінності у відтінках значення слів: «Слова, що відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву того самого поняття з різними значеннєвими відтінками чи емоційним забарвленням, називаються синонімами»⁴; «синоніми – це слова що називають одно поняття і відрізняються відтінками в значенні»⁵.

«Сучасна лексикологія поняття «синонім» витлумачує як багатоаспектну одиницю лексики, що має семантичний і комунікативний рівні організації. Синоніми кваліфікують як слова та словосполучення, які виражають близьке або й тотожне поняття, але розрізняються між собою або відтінками у значенні, або емоційно-експресивним забарвленням, або комплексом цих відмінностей (Л. Паламарчук, В. Ільїн, М. Богдан, І. Олійник, М. Кочерган, А. Коваль,

---

¹Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти [Текст]: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – С. 3.

²Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг.ред. І.К.Білодіда.– К.: Наукова думка, 1973.– С. 60.

³Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова – К.: Наук. думка, 1973. – С.60.

⁴Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова.–К.: Наук.думка, 1984.– С.66.

⁵Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. – Харків, 1997. – С. 70.

В. Ващенко, В. Русанівський, С. Караванський та ін.). Проблема синонімів як особливого лексичного явища викликала інтерес й у дослідників діалектної мови (Л. Батюк, А. Бурячок, М. Жовтобрюх та ін.)»¹

І. Й. Ощипко синоніми пояснює як значеннєвий або функціональний збіг значущих чи мовленнєвих одиниць, що мають різний звуковий склад чи структуру. При цьому вона зауважує, що синонімічними бувають не лише слова, але й різні мовленнєві одиниці: звуковий склад, значення чи виконувана функція. І. Ощипко зазначає, що синоніми бувають синтаксичні, морфологічні, парадигемні, словотвірні, фраземні та лексемні (лексичні, словесні).

Український лінгвіст О. Тараненко писав, що семантична природа синонімів лишається предметом дискусій і щодо цього є два основних підходи: розуміння синонімів, як слів тотожних або близьких за значенням і «кваліфікація як синонімів слів семантично тотожних, які можуть розрізнятися стилістичними властивостями та сполучуваністю. Перше визначення (з можливими термінологічними варіаціями) лежить в основі, по суті всіх синонімічних словників, але укладачі кожного з них на практиці, при ви членуванні конкретних рядів, розуміють цю синонімічність по-різному»².

За визначенням О. Тараненка, «синоніми – це слова, стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та в сполучуваності). Синонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовного значення і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю»³.

У роботі розглядаємо синонімію як семантичне явище і приймаємо за основне визначення синонімів як мовних одиниць, що позначають те саме

---

¹Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – С. 4.

²Тараненко О. О. Деякі аспекти теорії синонімії в плані створення синонімічного словника // Мовознавство. – 1980. - №3. – С.14

³Тараненко О.О. // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С. 586.

поняття. Крім того, звертатимемо увагу на перехресні та перехідні явища, які часто бувають невід'ємним супутником процесу синонімізації.

Об'єктом нашого дослідження є *лексичні синоніми*. Граматичні (морфологічні і синтаксичні), словотвірні та парадигмемні синоніми, про які згадувались вище, у роботі до уваги не беремо.

Розуміємо лексичну синонімію як таке мовне явище, що означає семантичну тотожність чи близькість двох чи більше різних за звуковим складом слів.

Немає в сучасній лінгвістичній науці єдності поглядів і щодо основних критеріїв виділення синонімів.

«Необхідною умовою синонімії є семантична близькість слів з обов'язковою наявністю між ними відмінностей при спільному загальному значенні»¹. Сам факт близькості зіставлених лексичних одиниць установлюється шляхом компетентного аналізу значень «як на основі дефініцій тлумачних словників, так і через спостереження контекстуальних уживань слів у мові»². Варто також зазначити, що синонімічними є слова функціонально еквівалентні, тобто такі, що здатні виконувати ту саму функцію в межах того самого контексту. Це можна перевірити за допомогою підстановки слів. Якщо контекст не зміниться при взаємозаміні, то ці слова виконують однакову функцію. Критерієм функціональної еквівалентності слів є їхня взаємозамінність у конкретних умовах. Та питання, чи вважати взаємозамінність основним критерієм синонімії є дискусійним. Проти нього вступають А. П. Євгенєва, яка вважає його нетиповим, та А. Б. Шапіро. Основним критерієм визнання слів як синонімів його вважають С. Г. Бережан, Л. А. Булаховський, П. Ф. Калайдович, Г. М. Колесник.

«Р.А. Будагов, Л.Л. Кутіна, А.Б. Шапіро вважають головним у виділенні синонімів критерій спільності поняття у словах, які різняться відтінками значень. Близькими, але не тотожними словами вважає синонімами А.І. Єфимов. С.Г. Бережан вважає основною диференціальною ознакою

---

¹Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: Дієслівна синоніміка. – Суми, 2002. – С. 5.

²Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка – М.:Высш. шк., 1973 – С. 27.

синонімічних слів тотожність лексичного значення»¹. Вважаємо необхідними й достатніми критеріями виділення синонімів їхню співвіднесеність між собою, семантичну спільність та функціональну взаємозамінність.

«Синхронний характер синонімії змушує багатьох дослідників уявляти впорядкування синонімічних одиниць у вигляді ряду. У більшості випадків сукупність синонімів ототожнюється з рядом, який традиційно розуміють як ланцюг близькозначних слів»². Та існують й інші думки. Наприклад, С. Г. Бережан розглядає синонімічний ряд як цикл, у якому одиниці пов'язані «одна з одною», а не як ланцюг, в якому синоніми пов'язані «один через інший». Ряд як спосіб організації синонімічних одиниць заперечує і Н. П. Романова.

За спільністю лексичного значення й загальними граматичними ознаками слова-синоніми об'єднуються в синонімічні ряди, причому члени синонімічного ряду належать до однієї частини мови. Наприклад: *бій, сутичка, битва, зіткнення*, заст. *брань*. Усі ці слова – іменники.

Зазначимо, що в цій загальній закономірності можуть бути винятки, адже одна частина мови може виступати в значенні іншої. Наприклад, в синонімічному ряду з домінантою *багато*, крім прислівників, *можуть* траплятись і іменники типу *хмара, тьма тощо*.

Компоненти синонімічного ряду повинні мати ознаки синонімії, тобто семантичну спільність, функціональну еквівалентність і поняттєву спільність, тому можемо зробити висновок, що синонімічний ряд є структурою, побудованою на основі спільних сем чи семи, які наявні в кожному члені цього ряду.

Компоненти синонімічного ряду не є однорідними, в ньому виділяється організований центр – *домінанта*, тобто «слово, яке має в даному ряді найзагальніше значення, є найуживанішим, володіє широкою сполучуваністю і

---

¹Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти [Текст]: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – С. 4.

²Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: Дієслівна синоніміка. – Суми, 2002. – С.9-10.

характеризується нульовою стилістичною маркованістю»¹. Наприклад: *думати, міркувати, гадати, мислити, міркувати, мізкувати, думу думати*. Тут дієслово *думати* – стрижневе, воно виражає основні значення: процес дії, який властивий всьому синонімічному ряду.

Та слід зазначити, що й у найпростіших рядах домінанти можуть відрізнитись від інших синонімів «позитивною семантичною своєрідністю»², тобто може містити в собі семантичні компоненти, яких немає в інших синонімах у ряді. У синонімічному ряді, де всі елементи мають емоційне чи стилістичне забарвлення, домінантом виступатиме найменш забарвлене слово.

Виділяють два типи структури синонімічного ряду: синонімічний ланцюг і синонімічне гніздо. «Синонімічний ланцюг становлять слова, пов'язані між собою відношенням градації. Його утворюють такі смислові типи синонімів: а) семантичні синоніми, які характеризуються різним ступенем вияву ознаки, дії чи властивості; б) стилістичні синоніми, які відрізняються оцінним елементом»³. Кожен член синонімічного ланцюга пов'язаний як з домінантою, так і зі суміжними словами.

Якщо ж кожен синонім пов'язаний безпосередньо з домінантою, то маємо синонімічне гніздо. Члени такої групи зв'язуються між собою домінанту. Здебільшого слова-складники таких рядів відрізняються одразу кількома компонентами.

Існують випадки, коли синонімічні ряди об'єднують і значення, що пов'язані як синонімічний ланцюг, і значення типу синонімічного гнізда. В таких випадках у середині ряду можна виділити групи, а інколи й підгрупи синонімів, оскільки семантична близькість для одних пар синонімів більша, а для інших – менша.

Отже, при укладанні синонімічного ряду часто можна виділити певні підгрупи, що різняться своїми відтінками значень. Наприклад, у межах синонімічного ряду *йти-ходити*, виокремлюємо підгрупу дієслів, які позначають

---

¹Там само. – С.11.

²Апресян Ю.Д. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Проспект. – М.: «Русские словари», 1995. – С.73.

³Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: Дієслівна синоніміка. – Суми, 2002. – С.11.

початок руху в певному напрямку: *пiти, рушити, податися*. На позначення невиразного і нерозбірливого мовлення знаходимо такі синоніми: *промимрити, пробурмотіти, пробелькотіти, пролететати, жебоніти, бубоніти, булькотати*. Усі ці слова розглядаємо у межах синонімічного ряду з домінантою *говорити*. Тобто, об'єднуємо слова в ряди за їхнім основним спільним значенням. Це допомагає уникнути розпорошення матеріалу на дрібні синонімічні гнізда.

Щодо меж синонімічної групи теж існують різні погляди. Наприклад, Л. П. Неманежина вважає, що слова, поєднані тотожністю понять, становлять собою замкнені лексико-семантичні групи. С. Г. Бережан, навпаки, доводить, що синоніми – це відкриті мікросистеми. У роботі ми теж притримуватимемося думки щодо того, що синонімічні ряди є незамкнені, відкриті лексичні групи, які постійно перебувають у русі і можуть як поповнюватися новими словами, так і втрачати застарілі.

Іноколи трапляється, що одне й те саме слово може входити в кілька синонімічних рядів, що пов'язано з багатозначністю слів української мови, наприклад: *відрізувати* – різко й коротко відповісти; *відрізувати* – відокремлювати частину від цілого.

«Центр синонімічного ряду становлять найуживаніші та стилістично нейтральні слова, які містять інтеграційну сему в основному значенні»¹. Сюди також належать лексичні одиниці, вжиті у переносному значенні, якщо воно закріпилось у загальнонародному вжитку та зафіксоване у словниках. До периферії, навпаки, належать найменш частотні слова. Йдеться про територіальні діалекти та слова соціальної сфери, тобто професіоналізми, арготизми, просторічні слова розмовного стилю мовлення, архаїзми а неологізми. Та межі між центральною і периферійною частинами не є сталими і слова можуть переходити з групи в групу.

Обсяг синонімічного ряду залежить від кількості елементів з певною семою.

---

¹Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: Дієслівна синоніміка. – Суми, 2002. – С.12.

Побудову синонімічного ряду починаємо від найбільш звичного слова до несподіваного, індивідуально авторського.

Щодо функцій синонімів теж існують різні думки. О. О. Тараненко називає такі три основні:

«1) функція заміщення, яка допомагає уникнути повторювань;

2) функція уточнення, виділення різноманітних відтінків у семантичній характеристиці предмета мовлення чи в емоційно-оцінному ставленні мовця до нього;

3) функція підсилення характеристики предмета, яка звичайно досягається розташуванням синонімів поруч»¹.

Щоб проаналізувати лексичні синоніми, необхідно систематизувати їх на основі певних принципів і покласифікувати за певним обґрунтованим критерієм на групи.

«Маючи спільне загальне значення, синоніми можуть відрізнитись один від одного додатковими відтінками, мати неоднакові чи, навпаки, однакові корені, різну темпоральну характеристику, не збігатися в належності до стилів мовлення, давати різну емоційну оцінку позначуваному. Найвніше в кожній синонімічній парі декількох різних характеристик і пояснюється те, що всі спроби створити детальну класифікацію синонімів ще й досі не мають успіху»².

Існують різні спроби семантичної класифікації синонімів. Поширеним є поділ синонімів на ідеографічні (логічні), емоційно-експресивні та стилістичні³.

Деякі дослідники поділяють синоніми на семантичні (ідеографічні, понятійні), семантико-стилістичні та стилістичні⁴.

О. Д. Пономарів розглядає синоніми в ширшому розумінні. Він розрізняє лексичні синоніми, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, фразеологічні, фонетичні, а також звертає увагу на перифрази та евфемізми¹.

¹Тараненко О.О. Деякі аспекти теорії синонімії в плані створення синонімічного словника // Мовознавство. – 1980. - №3. – С.49.

²Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ярова Алла Григорівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2002. – С. 5.

³Лисиченко Л.А. Типи синонімів за значенням // Українська мова і література в школі.– 1973.– №11.– С.43-45; Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови.– К.: Вища школа, 1987.– С.43-45.

⁴Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка.– К.: Вища школа, 1993.– С.117.; Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг.ред. І.К.Білодіда.– К.: Наукова думка, 1973.– С. 69-71.; Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке.– М.: Просвещение, 1964.– С.34.

У школах учні вивчають спрощену класифікацію С. В. Семчинського, за якою всі синоніми поділяються на абсолютні та відносні. Але тут слід згадати про певні суперечності щодо абсолютних синонімів. Існує думка, що повністю тотожних або абсолютно різних синонімів не буває, оскільки абсолютна тотожність ознаки не дає можливості мати аналогічну ознаку в іншому слові, бо тоді б вони не розрізнялися б у цих словах. Заперечливі думки щодо таких синонімів висловлюють різні вчені. А. Шапіро заперечує їх існування і виводить поняття «абсолютна синонімія» за межі синонімічних досліджень².

З іншого боку, наявність у мові абсолютних синонімів визнається незаперечним фактом. Різні вчені по-різному трактують абсолютну синонімію: її визнають реальною і правдивою синонімією (Ю. Д. Апресян, С. Г. Бережан), трактують як тимчасове явище, притаманне певному етапові розвитку мови (В. Ф. Бевзенко, Л. А. Булаховський, Л. А. Лисиченко, Ю. В. Шевельов), та як особливі несамотійні ланцюжки синонімічних рядів (Б. В. Горнунг).

Абсолютні синоніми з'являються як результат взаємодії української літературної мови з діалектним мовленням (*чорногуз, лелека, бусол*) і з іншими мовами (*індустрія, промисловість; мовознавство, лінгвістика*).

Для зручності функціонально-семантичного аналізу синонімів, виявлених у тексті твору «Борислав сміється» Івана Франка, поділяємо їх за тематичною класифікацією, яку ми розробили на основі зібраного матеріалу. Серед синонімів кожної частини мови виділяємо такі групи:

А) серед дієслівних синонімів:

- на позначення процесів мовлення.
- на позначення руху, переміщення, пересування у просторі, до яких входять синонімічні ряди із домінантами іти та бігти.
- на позначення процесів мислення, сприйняття та вияву почуттів.

Б) серед прикметникових синонімів:

- на позначення характеристики ознак людей та предметів;
- на позначення емоційних станів людини;

---

¹Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. - К.: Либїдь,-1992.-с.56-64.

²Шапіро А. Б. Некоторые вопросы теории синонимов // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. Т.VIII, 1955. – с. 72.

- на позначення просторових відношень.

В) серед іменникових синонімів:

- на позначення внутрішнього стану людини;

- на позначення назв людей;

- синоніми на позначення конкретних неживих предметів;

- на позначення абстрактних понять.

Лексичні синоніми мають велике значення, адже чим багатшою та розвиненішою є синоніміка, тим багатша, розвиненіша й досконаліша сама мова, бо саме лексичні синоніми є одним із найважливіших засобів для забезпечення вираження думки в усіх її найтонших відтінках.

Отже, враховуючи все вище, зауважимо: домінанта виражає найзагальніше значення, спільна для всіх членів синонімічного ряду, акумулює відтінки семантики наявних у ряду синонімічних одиниць, визначає характер усього синонімічного ряду, у стилістичному плані – нейтральна.

РОЗДІЛ II

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СИНОНІМІВ

Синоніміка української мови, як і інших мов, дуже багата. Особливо велике значення в літературній мові мають стилістичні синоніми. За допомогою синонімів у мові передаються найтонші відтінки думок і переживань людини.

Синоніми виступають неодмінним складником у системі художніх засобів Івана Франка. Художні якості роману «Борислав сміється» значною мірою залежать саме від їх синонімічної наснаги, від тих семантико-стилістичних тонкощів які творить письменник, використовуючи синонімічні багатства.

II.1. Лексико-семантичний аналіз дієслівних синонімів

У творі «Борислав сміється» дієслівна синоніміка представлена широко. Зокрема, виділяємо наступні групи на основі лексичного критерія.

Дієслівні синонімічні одиниці ми групуємо у синонімічні ряди. Беручи до уваги основне значення синонімічного ряду, поділяємо їх на такі групи:

1. Синонімічні ряди дієслів на позначення процесів мовлення. Сюди відносимо синонімічні ряди із домінантами говорити, кричати, відповідати.
2. Синонімічні ряди дієслів на позначення руху, переміщення, пересування у просторі, до яких входять синонімічні ряди із домінантами йти та бігти.
3. Синонімічні ряди дієслів що позначають процеси мислення, сприйняття та вияву почуттів.

II.1.1. Синоніми на позначення процесів мовлення

Письменник широко використовує синонімічні можливості української мови на позначення здатності людини висловлювати вголос свої думки, почуття, емоції. Група дієслів мовлення охоплює майже всі шари лексики. В основному дієслова мовлення виконують у реченні функцію присудка. Отже, серед дієслів на позначення процесів мовлення використовуються такі:

Дієслова синонімічного ряду з домінантою *говорити*.

Синонім говорити означає здатність висловлювати свої думки, володіти мовою. Автор вказує на відношення того, хто говорить до того, що він говорить, на характер сказаного, підкреслює тон сказаного. Нерідко ці слова характеризують настрій героя. Основним емоційно-нейтральним словом домінантою даної синонімічної групи, найзагальнішим за своїм значенням, що відображає процес мовлення є дієслово **говорити** і його суплетивна форма **казати**. Дієслово говорити вказує на тривалість мовленнєвого процесу.

*"Герман нічого не **говорив**, тільки хлипав і обтирав очі рукавом"* [20; 298].

*"Кілько я **наговорила**ся йому..."* [20; 275].

*"- Ну, тепер не уйде, чень, той злодюга Мортко! - **приговорював** Матій"* [20; 352].

Наступне дієслово **казати** виступає синонімом до говорити і позначає більш конкретне повідомлення.

*"Не чуєш, що пан будовничий **кажуть** раст бити?.. Живо!"* [20; 256].

Рішучий настрій героя Іван Франко підкреслює синонімом **висказати**. Звідси зрозуміло, що мова іде не про одне повідомлення, а персонаж розкриває все, що його турбує і з чим він хоче поділитися.

*"То само, до чого він додумався, рипник **висказав** так рішуче..."* [20; 258].

Дієслово **гомоніти** позначає суміш голосів, притишену розмову. Іван Франко послуговується даним синонімом з метою передачі жвавості у розмові.

*"От раз іду я рано на роботу, дивлюся: повна вулиця людей, збилися в купу, **гомонять** щось"* [20; 325].

Близьким за значенням виступає діалектизм **гугорити**, яким автор підкреслює не тільки жвавість бесіди, але й її дружність.

"Гості, весело гуторячи, пішли поміж купами цегли, каміння та дерева до дощаної, вінцями та різнобарвними хоруговками устроєної буди на перекуску" [20; 298].

"Вони гуторили о тім, о сім, поки прочі робітники сходилися" [20; 274].

Дієслово **балакати** передбачає неофіційну розмову без цілеспрямованості.

" Гості одні сиділи купками, другі стояли або ходили, балакаючи, жартуючи або торгуючись" [20; 259].

"Так буде, як я сказав, та й досить о тім балакати" [20; 384].

Дієслово **бесідувати** вживається рідко, воно не є поширеним. З контексту зрозуміло, що вживається даний синонім для повідомлення чогось важливого чи хвилюючого.

"Довго вони оба бесідували" [20; 381].

Синонім **ректи** є застарілим. У сучасній літературній мові він не вживається. Іван Франко послуговується ним для підкреслення урочистості, поважності, з метою іронії чи, навіть, сатири.

"Ну, як погодимося, то будеш моїм сином, хоть то мені з тими синами, правду рікши, не ведеться!.." [20; 343].

Дієслово **воркотіти**, яке означає напівголосну невиразну мову, одночасно підкреслює невдоволення. У тексті повісті «Борислав сміється» знаходимо і доконаний вид дієслова воркотіти – проворкотіти, яке підкреслює нетривалість невиразного мовлення.

"— Добрий знак на початок... — воркотів він далі" [20; 292].

"Та й дитина мала... - проворкотів він, немов сам до себе, і знов сів напихати свою черепаньку" [20; 312].

Крім означення невиразності мови, дієслівний синонім **буркнути** передає ще й невдоволення та роздратування.

"- Ага, - **буркнув** протягло велет, і голос його почав трохи м'якнуту"
[20; 428].

Подібним за значенням до буркнути є і синонім **муркнути**, який крім короткого повідомлення та роздратованості вказує ще й на саркастичний відтінок мовлення, виражає недовіру сказаного.

"Дай боже! - **муркнув** жид, припіднявши дрібку капелюх на голові"
[20; 298].

Щоб підкреслити небажання говорити, письменник вживає синонім **бовкнути**.

"- Будем видіти, - **бовкнув** Сень і замовк" [20; 368].

Не бажана розмова, крізь зуби передається синонімом **цідити**.

"Значиться, діло страчене, і праці шкода! - **процідив** крізь зуби Бенедьо" [20; 369].

Тиху мову, розмову пошепки автор позначає дієслівним синонімом **шептати**.

"Се для вас і для школи, - **шепнув** Леон, - а за добрий знак богу дякувати"[20; 262].

Близьким до шептати є синонім **перешіптуватися**, який вказує не просто на тиху розмову, а підкреслює короткість репліки.

"Всі робітники **перешіптувалися** між собою і позирали на щигля, що скакав в дротяній клітці" [20; 267].

Недоречне повідомлення чи неправдива інформація передається синонімом **плести**, який на синхронному етапі розвитку української літературної мови є застарілий. Іван Франко передає даним синонімом розмову з пересудами і плітками.

"Плетете дурниці, - сказав з підтиком" [20; 397].

Дієслово **шваркотіти** позначає акт мовлення через суб'єктивну оцінку слухачем звукової мови.

"А ось чую, в канцелярії регіт якийсь, зашваркотіли жиди, пізнав я голос Блютігля, голос наставника" [20; 378].

Невиразне мовлення, яке важко розібрати Іван Франко передає дієслівним синонімом **мурликати**.

"Хлопці на дереві сміялись, жартували та перемовлялися, а старий мурликав стиха якусь пісню" [20; 275].

Наступний синонім **видушити** Іван Франко використовує для того, щоб підкреслити небажання говорити.

*"- Ні, - ледве **видушив** він, чуючи щось недоброго, - не був" [20; 421].*

Слова **товкти**, торочити, які мають в собі відтінок презирства письменник вживає, щоб підкреслити повторюваність думки, її неодноразове висловлювання.

*"Шеффель недовірливо хитав головою, але жидок так уперто **товк** своє, що бідака звільна немов туманів, немов безвладно давався уносити течії блискучих жидкових обіцянок" [20; 356].*

*"Бо то, видите, - **торочив** далі Леон, - у нас такі люди погані, - скоро що, зараз перехоплять, та й що з того" [20; 359].*

Швидко та жваву розмову підкреслює синонім **лепотіти**.

*"Не будете робити? - **лепоче** оголомшений надзорець" [20; 428].*

Отже, синонімія даного гнізда надзвичайно велика та різнобарвна. Дані дієслівні синоніми знаходимо як у мові автора, так і в мовленні персонажів. Зокрема, до стрижневого слова говорити Іван Франко

використовує наступні синоніми: *наговоритися, приговорювати, казати, висказати, гомоніти, гупорити, балакати, бесідувати, ректи, воркотіти, буркнути, муркнути, бовкнути, цідити, шептати, перешіптуватися, плести, шваркотіти, мурликати, видушити, товкти, торочити, лепотіти.*

Дієслова синонімічного ряду з домінантою кричати

Не менш різнобарвним у семантичному плані є синонімічний ряд з домінантою **кричати**, що означає голосно сварити, ляяти кого-небудь.

"Ну, що ж, майстер, — крикнув він, не доходя, — готові ви вже раз?" [20; 256].

"Гурра! Гей! А скобочи-но го, най ся рушає! — закричали весело робітники" [20; 263].

Неприятний крик з усіх сил письменник підкреслює синонімом **ревіти**.

"Що? — ревноу нараз з усеї сили будовничий і прискочив до сидячих робітників" [20; 277].

"Люди, - заревів я не своїм голосом, - чи ви постовпіли, чи поцапіли?" [20; 291].

" Га, драби, лайдаки! — гримав будовничий" ?" [20; 259].

Принизливий крик з усіх сил виражає синонім **орати** та **визвіритися**.

"Лапай го, лапай та на поліцію! — обернувся, заорав майстер до двох робітників" [20; 295].

"А той визвірився на мене, а далі як не крикне..." [20; 259].

Дієслівний синонім **рипіти** означає пронизливий крик.

"- Еге, нехотячи! - рипить один, - Знаємо ми таких!" [20; 328].

Голосно сварити когось, кричати на кого-небудь, таку семантику передає синонім **гримати**.

"Га, драби, лайдаки! — гримав будовничий" [20; 258].

Синоніми відповідного гнізда є менш насиченими та часто вживаними. Зазвичай Іван Франко використовує їх, щоб передати різні тони крику панів на робітників. Сюди відносимо: *кричати, ревіти, орати, визвіритися, рипіти, гримати.*

Дієслова синонімічного ряду з домінантою відповідати

Дієслово **відповідати** виступає домінантним синонімом навколо якого групуються всі інші. Воно передбачає відповідь на запитання чи зауваження і є абсолютно нейтральним без емоційного забарвлення. З таким самим відтінком значення виступає і синонім **відказати**.

*"Ну, та певно, що не для каменя, а для людей, — **відповів**, усміхаючися, майстер" [20; 258].*

*"Все добре, прошу пана, — **відказав** майстер" [20; 256].*

*"Але ж прошу, прошу, — **відказав** Леон, сідаючи на кріслі коло круглого стола" [20; 259].*

Синонім **озиватися** передає відповідь на чиєсь прохання чи голос.

*"—Знаєте що, хлопці, — **озвався** майстер... " [20; 258].*

Швидко та впевнену, непохитну відповідь виражає синонім **відрізати**.

*"Ти мені, небоже, з тим зіллям не виїзди ані ся з ним до хати не показуй, бо геть вивержу вас обоє! - **відрізав** він гнівно" [20; 321].*

Основний склад синонімічного ряду письменник використовує з метою якнайточніше передати найтонші нюанси людського мовлення. Дієслова даного синонімічного ряду вживаються тільки в словах автора при прямій мові. У тексті повісті Івана Франка знаходимо наступні синоніми: *відповідати – відказувати, озиватися, відрізати.*

П.1.2. Синоніми на позначення руху, переміщення, пересування у просторі

Дієслова на позначення руху, переміщення, пересування у просторі утворюють два синонімічні ряди: синонімічний ряд з домінантою іти та бігти.

Дієслова с з домінантою іти (йти)

Іван Франко використовує синонім **іти** для того, щоб передати процес ходіння.

*"Гості, весело гуторячи, **пішли** поміж купами цегли, каміння та дерева до дощаної, вінцями та різнобарвними хоруговками устроєної буди на перекуску"[20; 298].*

*"**Прийшов** нині з Дрогобича до нової фабрики"[20; 361].*

*"Розповідав один рипник, знакомий тої жінки, що **ходила** з дитиною до попа, щоб охрестив, але ніп не хотів охрестити, поки не покаже батька дитини"[20; 349].*

Щоб передати впевнену, гордовиту ходу Іван Франко використовує дієслівний синонім **проходжуватися**.

*"Від громадки веселих, гарно повбираних панів-обивателів дрогобицьких, що **проходжувалися** по плантах коло костела в тіні цвітучих каштанів, відділився пан будовничий і, вимахуючи блискучою паличкою, **перейшов** через улицю до робітників, зайятих при новорозпочатій будові" [20; 256].*

Синонім **снувати** виражає повільну ходу стомлених, безсилих, виснажених людей, які ходять туди-сюди.

*"Весь той різнородний робучий люд, що **снувався**, мов мурашки, по плацу, двигаючи, цюкаючи, хитаючись, стогнучи, потираючи руки, жартуючи та **регочучись**, — усі зупинилися і перестали робити, мов величезна,*

стораменна машина, котру одно подавлення крючка нараз спинить в її скаженім ході" [20; 257].

"Він мов забув, що перед хвилию почав був говорити бесіду, і **снувався** то сюди, то туди, зачинав то з одним, то з другим розмову о речах посторонніх, але все то якось не клеїлося" [20; 259].

Важку, повільну ходу зі зневажливим відтінком передають синоніми **плентатися, волочитися, волоктися, лазити**.

"**Плентався** ту по улиці, зазирає, зазирає, а далі, як побачив отого пана (показав на Германа) у вікні, та за цеглу, — як фуриць, та втеки!" [20; 379].

"З такими думками Готліб **поплентався** до своєї вуглярської нори".

"Вона то **волочилася** по широких покоях, мов заклята, то сиділа в кухні, балакаючи з службою..." [20; 381].

"...бо здалека таки не зможу **лазити** по вашім бориславськiм болоті" [20; 292].

"Звільна, мов за похороном, **волоклися** виголоджені парубки та чоловіки на косовицю: коси ледве держалися на їх вихудлих плечах" [20; 452].

З подібним стилістичним навантаженням вживається і синонім **шкандибати**, проте, на відміну від плентатися, волочитися, волоктися, лазити, тут відсутній елемент зневажливості.

"Бенедьо **остався**, щоб позамикати всі двері і брами, і відтак **пошкандибав** за Леоном, роздумуючи, що такого він має йому сказати" [20; 374].

Для позначення повільної, але впевненої ходи з якоюсь метою письменник використовує синонім **ступати**.

"Леон зблід, скулився під градом тих слів і, не зводячи очей з грізної прояви, **взадгузь ступав** ід дверям" [20; 386].

Синонім **дрібцювати** означає дуже повільну ходу, ходіння дрібними, невеличкими кроками.

"Рухливий чоловічок в тій хвилі найшовся коло велета, дрібцюючи довкола нього" [20; 294].

Іван Франко використовує у своїй повісті і синонім **причвалити**, що виражає завершення ходіння з останніх сил.

"Леон причвалав до Відня, не знаючи, як його агент думає уладити справу" [20; 328].

Дієслівний синонім **рушати** виражає початок руху, пересування, переміщення.

"Хоть який я був ослаблений і збитий на всім тілі, треба було вставати, рушатися, розвідувати" [20; 345].

Синонім **підповзти** вживається у тексті тоді, коли треба підкреслити, що людина йде дуже повільно, крадькома, оглядаючись, намагається пройти непоміченою.

"Осторожно підповзли вони до одних, далі до других дверей дому. але двері були позамикані" [20; 379].

Швидка хода з певною метою передається синонімом **спішити**.

"Бенедьо Синиця кинув з рук оскарб і поспішив сповнити майстрів розказ" [20; 256].

З наведених ілюстрацій видно, що Іван Франко на позначення процесу ходіння, вміло користується багатьма синонімами, що вказують на характер та відтінок руху. Зокрема, до синонімічного ряду з домінантою йти (йти) входять: *піти, прийти, ходити, проходжуватися, снувати, плентатися, волочитися, волоктися, лазити, шкандибати, ступати, дрібцювати, причвалати, рушати, підповзти, спішити.*

Дієслова синонімічного ряду з домінантою бігти

Синонім **бігти** виражає швидкий рух у певному напрямку.

*"Перескакуючи через розкидане кругом каміння, задихавшись і посинівши з натуги, він **біг**, що було моці в його тонких, мов скіпи, ногах, ід високому парканові" [20; 256].*

*"Бенедьо, **добігши** до паркана, хопив довбеньки в обі руки і з усеї сили загримав ними о дошку" [20; 256].*

Дієслівний синонім **вилетіти** вживається у переносному значенні і виражає раптовий, швидкий чи миттєвий рух.

*"Леон, Герман і ще деякі гості **вилетіли** надвір" [20; 298].*

*"І вна мене не бачила, тільки, вилетівши з дверей канцелярії, **погнала** навпростець через горбки накиданої глини, поміж кошари та ями" [20; 324].*

*"**Лечу** я знов під канцелярію, так мене щось і тягне туди, гадаю по дорозі..." [20; 325].*

У значенні переслідувати когось, за кимсь бігти Іван Франко використовує синонім **гнати**.

*"Робітники, що **гнали** за хлопаком, також, здається, були тої гадки, бо зупинилися задихані" [20; 339].*

Миттєве наближення до людини виражає лексема **кинутися**.

*"Робітники в смертельній тривозі **кинулися** до Бенедя" [20; 273].*

Додаткові відтінки вносять синоніми і даної групи. Синонімічний ряд з домінантою бігти налічує всього шість синонімів: *бігти, добігти, вилетіти, летіти, гнати, кинутися*.

II.1.3. Синоніми, що позначають процеси мислення, сприйняття та вияв почуттів

Порівняно з іншими групами даний синонімічний ряд дієслів є малочисельним і в кількісному плані у тексті зустрічається не часто. Іван Франко вдало підбирає той чи інший синонім і розкриває читачу своїх героїв. Зокрема це підкреслюється наступними синонімічними рядами: дієслова синонімічного ряду з домінантами думати, дивитися, сміятися, бажати, починати.

Дієслова синонімічного ряду з домінантою думати

Синонім **думати** означає розмірковувати над чим-небудь.

*"Таке **роздумував** Герман, котячись у кареті бистро гостинцем до Стрия" [20; 292].*

Завершальний етап розмірковування та, як результат прийняття рішення позначає синонім **додуматися**.

*"То само, до чого він **додумався**, рипник висказав так рішуче, як найбільший певник" [20; 367].*

*"...а давати Готліба до якого другого міста, між чужих людей, — о тім вона й **помислити** не могла без страху" [20; 340].*

*"Але ж, золото моє, хто так **гадав!** — скрикнула Рифка" [20; 345].*

*"От так **міркував** собі Герман, ходячи по світлиці, і все міркування його виходило на той кінець, що все було би дуже добре, коби лиш робітники не бунтувалися, а стали до роботи, - все було би добре!" [20; 421].*

Дієслова синонімічного ряду з домінантою дивитися

Синонім **дивитися** означає спрямовувати кудись свій погляд, прагнучи побачити когось чи щось.

"Вони були дуже цікаві **побачити**, як то буде сунутися тота величезна каменяка" [20; 293].

"Всі робітники перешіптувалися між собою і **позирали** на щигля, що скакав в дротяній клітці" [20; 265].

"Нараз побачився супроти Германа, що стояв мовчки, опертий о стос дерева, і **озирав** цілий плац, немов забирався його торгувати" [20; 267].

"**Оглядали** все і немов таксували все очима, а відтак зітхали та похитували головами, немовби разом і дивувалися багатству Леона, і жалували, що багатство тото в його, а не в їх руках" [20; 296].

"Потомок польської шляхти ішов тут же за Германом і косо **глянув** на багатого капіталіста, коли той бренькнув блискучим золотим дукатом:" [20; 453]

"Саме в тій хвилі вийшов будовничий з буди від гостей, щоб **поглянути** на робітників" [20; 319].

"Він вдоволився тим, що кожної весни почислив дерева і відтак випускав сад в аренду садівникові, сам же до нього мало коли й **заглядав**" [20; 323].

"Старші газди **гляділи** то на поле, то на небо, мов з яким докором, а відтак безрадно в розпуці опускали руки" [20; 361].

"Бенедьо **розглядів** на лаві в півтіні одного старого діда з довгою сивою бородою, але з здоровим лицем і кремезним виглядом, мов у молодого" [20; 361].

"Далі в куті, зовсім в тіні, сиділи ще якісь люди, котрих лиць не міг **розглянути** Бенедьо" [20; 327].

Також часто трапляються синоніми, узяті з народного мовлення, такі як **видіти**, рідко вживане **видати**, яке відноситься до застарілої лексики і вживається дуже рідко.

"Хіба ж **не видите** тих користей, які з такого сполучення сплинуть на нас?" [20; 384].

"Мене звичайно й так рідко коли дома **видають**, все діла" [20; 389].

"На своє лихо, сподобалась тамка всім тим псам, що її **видали**" [20; 405].

"Проч, най тя **не виджу** на свої очі!" [20; 272].

Синонім **помітити** означає щось сприйняти зором.

"Андрусь **помітив**, що вони змовилися" [20; 302].

"Се зовсім не знеохотило Сеня, і він почав **осмотрювати** вікна" [20; 349].

Дієслова синонімічного ряду з домінантою **сміятися**

Сміх від радості передається синонімом **сміятися**.

"Герман хоть і чув ті слухи, **сміявся** з них, але до саду все-таки його не тягло" [20; 351].

"Тільки щиголь цвірінькав весело в клітці, та сонце широким, неприглядним лицем **всміхалося** згори, з-посеред темно-синього безхмарного неба" [20; 262].

"Ріпники **розреготались**" [20; 351].

"Лице її в тій хвилі мало вираз того ідіота, що **регочеться**, відтявши голову своєму любленому котові" [20; 372].

Дієслова синонімічного ряду з домінантою **бажати**

Відчуття потреби у чому-небудь передається синонімом **бажати**.

"Га, я дуже того **бажаю**..." [20; 402].

"Ба, то чого ж би ти **жадав**?" [20; 404].

"Так, - відповів Андрусь, - але ж ми **хотіли**, як прийде пора, зробити суд правдивий над своїми кривдниками, щоби мати чисту совість" [20; 352].

Дієслова синонімічного ряду з домінантою **починати**

Дієслівний синонім **починати** означає започаткування якоїсь справи чи чого-небудь.

*"Се був прилад, котрим давалось знак, коли **починати** або кінчати роботу" [20; 256].*

*"Батьки наші навчали нас, що, хочачи **зачати** якесь діло щасливо, хочачи довершити єго щасливо і хочачи уживати єго плодів щасливо, треба передовсім з'єднати собі духів місця" [20; 351].*

*"Леон **зачав** йому знов говорити про свої бажання і надії..." [20; 371].*

*"Видно, щось неабияке **розпочали** там, у Дрогобичі" [20; 467].*

*"Не диво, отже, що нинішні сходи **зачалися** понурою, важкою, ождидаючою мовчанкою, що побратими зійшлися всі в повнім числі і ще навіть перед звичайним часом" [20; 293].*

*"Ну, а з п'ятьмастами мож **зачинати** тото, що ви загадали?" [20; 396].*

Мова творів Івана Франка дуже багата на синонімічні засоби. Уміле їх використання робить мову точною, виразною за змістом, стилістично відшліфованою і при потребі емоційно насиченою. Безумовно використання синонімічних засобів допомагає письменнику не лише уникати повторів, а й створювати відповідний настрій, точно передавати думку, почуття, враження читачеві.

П.2. Лексико-семантичний аналіз прикметникових синонімів

У творі «Борислав сміється» прикметникова синоніміка представлена досить широко. Зокрема, виділяємо наступні групи на основі лексичного критерія.

П.2.1. Синоніми на позначення ознак людей чи предметів

У цьому підрозділі розглянемо такі синонімічні ряди:

- синонімічний ряд із домінантою «*гарний*»;
- синонімічний ряд із домінантою «*товстий*»;
- синонімічний ряд із домінантою «*швидкий*».

Синонімічний ряд із домінантою «*гарний*»

Приємний зовнішній вигляд автор передає за допомогою таких синонімів: *гарний, красивий, привабливий, ладний, прекрасний, чудовий, пишний, бути добрим на вроду, бути чудової вроди*.

Найзагальнішим і найчастіше вживаним є прикметник *гарний*:

У наведеному контексті лексема *гарний* позначає привабливу людину з приємними рисами обличчя.

«*Будинок здавався дуже гарним*» (26).

У цьому випадку слово *гарний* стосується неживого предмета і має значення «приємний зовнішнім виглядом; який відзначається гармонією барв, ліній і т. ін.» [СУМ:2:34].

Синонім *красивий* вживається у значенні, аналогічному лексемі *гарний* у першому прикладі:

«*Ти молодий і красивий*» (91).

Красу дівчини автор характеризує діалектним прикметником *ладний*:

Донька тепер поїхала чогось до Львова, але завтра має вернутись. Дівчина дуже добра, лагідна і ладна, і отець також дуже добрий панище (15).

Діалектним виступає і синонім *ліпший*.

«А перекажи своєму пану, що як дасть нам **ліпшого** надзорня і по дванадцять шісток денно, то вернемо назад до роботи (45).

Найдемо, братчику, найдемо, крім вас, робітників, і **ліпших**, і покірніших; ще й дешевих!" (48).

Ще одним синонімом для опису приємного зовнішнього вигляду жінки є прикметник *привабливий*:

«Вона повернулася через декілька хвилин, велична і строга, на обличчі в неї горіли ті ж таки рум'янці, що робили її майже молодого й **привабливою**» (17).

Ознаки привабливості предмета виражає діалектний прикметник **принадний**.

«Тільки одна дощана буда, трохи понижче в невирубаним саду, мала вид живий і **принадний**» (19).

«Ніколи він не видався їй таким хорошим і **принадним**, як в тій хвилі дикої лютості» (150).

В іншому випадку маємо слово *прекрасна* на позначення жінки, яка вирізняється надзвичайного красою. На відміну від *гарний*, прикметник *прекрасний* характеризується більшою мірою вияву краси:

«Ось чому так незмірно вабить мене саме ця жінка — вона сама природою є. Вона, як вітер, легковажна, але, як квітка, **прекрасна**» (21).

Аналогічне значення має й лексема *чудовий*, але в тексті вона, на відміну від слова *прекрасний*, уживається для опису неживого предмета:

Прикметником *славний* автор описує привабливих хлопців, які викликають симпатію:

«— Ну, що ж, **славні** хлопці,— сказав будівничий задоволено» (76).

Дуже гарний будинок, що «приваблює своєю чарівністю, незвичайністю» [СУМ:6:372] і певною мірою залежить від багатства, письменник позначає синонімом *пишний*:

«...один з перших багатців в Бориславі і в Дрогобичі, що перед двома літами заїхав сюди з Відня, будує великий **і пишний** дім...» (15).

Зовнішню красу виражає і синонім *хороший*.

«Ніколи він не видався їй таким **хорошим** і принадним, як в тій хвили дикої лютості» (150).

Знаходимо у тексті випадки вживання синонімічних фразеологізмів на позначення краси людини: *бути добрим на вроду, бути чудової вроди*.

Вираз *бути добрим на вроду* вживається для того, щоб показати, що юнак був привабливою зовнішності:

«**Був** він **добрий на вроду** і мав розумні очі» (6).

Сполуку *бути чудової вроди* автор вживає з метою підкреслити надзвичайну красу жінки:

«Щось неземне світилося в її обличчі — **була** вона **чудової вроди**» (67).

Як бачимо Іван Франко вміло використовує різноманітні синоніми для того, щоб змалювати приємний зовнішній вигляд людей і предметів.

Синонімічний ряд із домінантою «товстий»

Аналізований синонімічний ряд характеризує зовнішній вигляд людини чи предмета за їхнім розміром, товщиною і складається з таких компонентів: *товстий, грубий, огрядний, дебелий, пухкий, повний, людина дивовижної повноти, пишний станом*.

Синонім *грубий* вживається у творі на позначення характеристики людського голосу.

«О, просимо, просимо! — загомоніло кілька голосів, **грубих** і тонких» (25).

У тексті трапляються випадки вживання морфологічного синоніма *грубезний*, що вказує на більший вияв повноти:

«*Wus is? — дався чути внутрі **грубезний** голос Іцка, затим важкий скрип черевиків, а вкінці брязк ключа, що відчинив замкову пружину* (26).

Крім людського опису, лексема *грубий* виконує також функцію означення до неживих предметів:

«*Їх набралось стільки, що **грубий** зошит списався до палітурок*» (268).

– Йдеться про «великий за об'ємом та поперечним перерізом» зошит [СУМ:2:178].

Синонім *огрядний* використовується лише для характеристики людського тіла.

«*Високий, **огрядний** робітник вразив був мене, коли вперше потрапив мені в очі*» (120).

Досить повне, округле за формою тіло письменник влучно передає прикметником *пухкий*:

«— *Та коли б їх послухати,— розсміявся, затрусивши **пухким** тілом,— то начебто й той*» (143).

Лексема *повний* в одному зі своїх значень уживається як компонент даного синонімічного ряду. Основна відмінність цього прикметника полягає в тому, що він позначає в міру товсту людину:

«*Вся постать тонула в димі, свічки в тому димі горіли, як очі, лампади від ударів лобом об підлогу здригалися, — отакий собі чоловік.: ні високий, ні низький, ні худий, ні **повний**, з невиразними рисами обличчя*» (143).

У тексті простежуємо два випадки вживання словосполучень з синонімічним значенням до прикметника *товстий*. У першому випадку сполука *пишна станом* описує розповнілу жінку:

«Шинкарка була гарна. Пишна станом і ясна обличчям, мала матову, ніжну шкіру, яка в сутінку хати світилася, очі її — рудувато-сині, як і одяга, в яку вбралася» (130).

Вираз *жінка дивовижної повноти* характеризує дуже товсту людину:

«Жінка не стара, але дивовижної повноти, на вечорах майже ніколи не сиділа, а стояла» (98).

Кожен прикметник аналізованого синонімічного ряду вирізняється певними відтінками значень і позначає особливості зовнішнього вигляду людей: їхньої фігури, частин тіла, а також товщину неживих предметів.

Синонімічний ряд із домінантою «швидкий»

На позначення швидкості руху Іван Франко використав такі синоніми: *швидкий, жвавий, стрімкий, меткий, моторний, прудкий, бистроногий*.

Найчастіше в тексті трапляється семантично й стилістично нейтральне слово *швидкий*, наприклад:

«Але добро не має переваги зла: воно — дозволене, воно — нерушній камінь, тоді як зло — швидкий вітер, який за мить облітує сотні гін» (26).

Прикметник *жвавий* теж позначає швидку рухливість, але він характеризується значенням енергійності, передає стан людини, повної енергії та життєвої сили:

«Тоді стаю сильний і юний, і хода моя бадьора та жвава» (49).

Швидкість процесу натиску на небо автор передав за допомогою лексеми *стрімкий*:

«Стояли незрушно над головою — спинилися, ніби готуючись до стрімкого натиску на крайнебо» (121).

Швидкий темп ходи передає прикметник *прудкий*:

«Він такий **прудкий**, як іскра!» (80)

Ще одним синонімом на позначення швидкої ходи людини є прикметник *бистроногий*. Сама структура слова вказує на те, що може стосуватися лише людей.

«Він такий **бистроногий і палкий**, він так гаряче і безпам'ятно любить мене, що готов наробити якого лиха» (157).

Наведені слова-синоніми відтворюють різні смислові нюанси рухових процесів.

П.2.2. Синоніми на позначення фізичних та емоційних станів людини

У цьому підрозділі розглядаємо два синонімічні ряди з домінантами «*втомлений*», «*сердитий*», «*сумний*».

Синонімічний ряд із домінантою «*втомлений*»

Для вираження втоми автор використав такі прикметники: *втомлений*, *змучений*, *виснажений*, *втомлений*, *зморений*, *знеможений*, *втома наплила*, *втома залила все тіло*, *втома розлилась по тілі*.

Семантично й стилістично нейтральний синонім *втомлений* характеризує людей і тварин, які стомилися, відчувають утому:

«*Ішов, трохи похитуючись, наче **втомлений** кінь*» (29).

Синонім *змучений* «виражає втому, фізичні і моральні страждання» [СУМ:3:635]:

«*Прекрасна, як богиня, дивилася **змученими** й надмір блискучими очима*» (65).

Змучена втомою людина стає ослабленою. Такий стан влучно описує прикметник *виснажений*:

«Він самотньо стояв над ямою, одягнений у полатану форму, і обличчя мав аж синє: худе, випите й виснажене» (37).

У схожому значенні вживається синонім *зморений*. Іван Франко залучає це слово для того, щоб відтінити виснажене лице людини, яка не спала всю ніч, а працювала на будівництві:

«Воно зморене, посіріле, з широко розплющеними очима, адже цієї ночі він так і не зміг заснути» (76).

Лексема *знеможені* характеризує безсиливих робітників:

« Вони, знеможені, безсило плюнули в мій бік» (77).

Словосполучка *втома наплила* означає стан, коли людина почала відчувати себе втомленою, а *втома залила все тіло* – глибоку втому:

«Знову напливла на мене втома, залила все тіло, заповнила голову, і я аж похитнувся, хапаючись рукою за стіну» (123).

Фраза *втома розлилася по тілі* також позначає стан людини, коли вона починає відчувати, що все її тіло втомлене.

«Сон нарешті зморив мене, і, позіхаючи, пішов я спати, не зачинивши двері на засув, оскільки мирна й лагідна ніч заспокоїла мене до решти, а втома, яка солодко розлилася по тілі, пом'якшила сьогоднішню мою осторогу» (103).

Як бачимо, стан втоми можна виразити багатьма різними прикметниками та словосполученнями, що допомагає не тільки уникнути накопичення однокореневих слів, а й передати різні відтінки значень.

Синонімічний ряд із домінантою «сердитий»

Для позначення невдоволеного й агресивного стану людини, її настрою Іван Франко використовує такі синоніми: *сердитий, злий, роздратований, розсерджений, лютий, гнівний, несамовитий, озлоблений*.

Щоб передати вигляд очей, що відчують озлобу, ненависть і зневагу, письменник використав прикметник *сердитий*, який вдало характеризує невдоволений стан жінки:

«Чому зв'язала з нею доля і чому блискає супроти ньог такими сердитими очима?» (182).

Сповненого злості й роздратування пораненого робітника автор характеризує словом *злий*:

«Очі спалахували іскрами, і весь він став напорошений, іжачкуватий та злий» (54).

Синоніми *лютий* і *гнівний*, на відміну від попередніх прикметників, позначають інтенсивнішу й глибшу емоцію невдоволення:

«Скочив я до своїх лютих ненависників і затрусив перед їхніми зловорожими обличчями своїм не вельмипо тужним кулаком» (29).

«Цього разу вона благочестиво існувала в його нутрі, і то не від гнівного спалаху, як це бувало, а від тихої радості, тобто через любов» (123).

Стан такого нервового збудження, коли людина вже не контролює своїх дій, письменник влучно позначив синонімом *несамовитий*:

«Таке на мене находить, що сам не знаю, що такому учинив би! Зовсім несамовитий стаю» (26).

«Сильне схвилювання, злість, стан, у якому людина може допустити необдуманий вчинок, передається словами розсерджений, роздратований».

Автор залучає прикметник *роздратований*, щоб відтінити емоційно збуджену людину, яка є глибоко невдоволеною чимось:

«Роздратований, я рішуче підступив до нашого мучителя» (59).

У схожому значенні вживається й лексема *розсерджений*. Цей синонім передає роздратований й обурений стан жінки:

«Тоді біла його розсерджена пані по обличчю» (93).

Наведений приклад показує, що *розсерджений* виражає інтенсивнішу й сильнішу емоцію, ніж *роздратований*.

Розповідаючи про нележку долю робітників, Іван Франко, для характеристики представників цієї професії, уживає прикметник *озлоблений* у значенні «охоплений почуттям злості; роздратований» [СУМ:5:655]:

«І не диво, що серед них так багато озлоблених та самотніх» (481).

Наведені прикметникові синоніми з домінантою *сердитий* відрізняються один від одного інтенсивністю й характером емоції, сприяють точному та ясному висловлюванню, роблять мову твору різноманітнішою й багатшою.

Синонімічний ряд із домінантою «сумний»

Поширеним є синонімічний ряд на означення сумного, тривожного стану. **Сумний** (який відчуває сум; який виражає або навіває сум).

У тексті зазначаємо наступні синоніми до домінанти сумний: ***посумнілий, присмучений, смутливий, сумовитий, журливий, скорботний, суворий***.

Ознаку раптового суму виражає синонім *посумнілий*.

Жартує, чомусь посумнілим поглядом обіймаючи її постать (90).

Аналогічне лексичне значення має і прикметник *присмучений*, що є близьким до синоніма *засмучений*.

Чого так часто буваєш присмучений (45).

Іван Франко використовує рідковживаний синонім *смутливий*.

Скажіть мені, ... Що то за жінка, що ви все марили нею? – спитала з смутливим неспокоєм в очах (47).

Синонім *сумовитий* означає неповний вияв ознаки суму.

Ще тільки ранок, а він уже схмурюється, в погляді сумовита задума (44).

Слово *скорботний* можна вважати семантико-стилістичним синонімом, бо воно не лише має відтінок у лексичному значенні: 1. Який глибоко переживає, страждає, від чого-небудь (про людину), печальний, сумний; прот. радісний). // *заст.* Пов'язаний із трауром, траурний. 2. Сповнений, пройнятий скорботою, смутком, тугою; який містить що-небудь сумне, тужливе (СУЛМ 1335], а й уживається переважно в книжних стилях літературної мови.

Чи помічали ви, що в погляді дівчини, коли вона з ніжністю дивиться на свого коханого чи думає про нього, завжди є щось журливе, часом навіть скорботне? (50);

Лексему *суворий* віднесено до аналізованого синонімічного ряду на підставі лексичного значення (*суворий*, -а, -е. 1. Надзвичайно вимогливий до себе і до інших. // Зовнішність або поведінка якого свідчить про тверду вдачу; непривітний, похмурий [СУЛМ) та контексту.

Оскільки в реченні вжито антонім *веселий*, то слово *суворий* означатиме *сумний*.

Чомусь більш суворий, аніж веселий (49).

П.2.3. Синоніми на позначення просторових відношень

До даного підрозділу відносимо синонімічні ряди з домінантами «великий» та «малий».

Синонімічний ряд із домінантою «великий»

Щоб позначити розмір, величину, письменник використовує такі синоніми: *великий, немалий, чималий, здоровенний, гігантський, безмірний, неабиякий*.

Семантично й стилістично нейтральним є слово *великий*: «Робітники наднесли **велику** плиту і довкола чотиригранного прорубу в фундаменті наклали цементу, щоб зараз же замурувати той отвір». (29).

«...один з перших багатів в Бориславі і в Дрогобичі, що перед двома літами заїхав сюди з Відня, будує великий і пишний дім...» (15).

Синонімом до цього прикметника виступає лексема *немалий*. Вона утворена від антоніма *малий* за допомогою частки *не*. Головна відмінність цього слова в тому, що воно виражає меншу міру ознаку, ніж прикметник *великий*:

«Але, на лихо, не належу до людей із легкого долею, кому світ стелиться під ноги, як килим під ступні вельможі, живу я з немалими ускладненнями» (37).

Як бачимо з контексту, слово *немалий* указує на те, що проблеми є досить великими, більшими, ніж звичайні.

Прикметники *величезний, здоровий, гігантський, безмірний* відрізняються від попередніх більшим виявом ознаки. Частими є випадки вживання прикметника *величезний* він є морфологічним синонімом до слова *великий*:

«— Добре, прошу пана! — відповів майстер і, обертаючися до помічника, що стояв побіч нього і докінчував обтісувати величезну фундаментову брилу попелівського піщаника, сказав» (9).

«Панове помогли їм повилазити з бричок і попідруч повели на плац, де зроблено для них місце тут же, близ величезної камінної брили» (25).

«Бориславські жиди частенько приходили оглядати ті величезні магазини і зависними очима гляділи на нагромаджені в них скарби» (202).

Для того, щоб передати особливо великі розміри тварин або речей Іван Франко залучає прикметник *здоровенний*, як морфологічний синонім до контекстуального синоніма *здоровий*:

«А всі муляри, заняті кругом на широкому плацу: хто тесанням каміння на фундаменти, хто гашенням вапна в двох глибоких чотиригранних вапнянках, усі копательники, що копали ями під підвалини, теслі, що взаді, мов жовни, цюкали, обтісуючи здоровенні ялиці та дубове диління, трачі, що різали

тертиці ручними пилами, цеглярі, що склали в стоси свіжо привезену цеглу» (15).

«Сонце заплуталось у неї між гілля, а мені здавалося, що це велика птиця заплуталась у дереві, здоровенна жар-птиця» (28).

На позначення дуже великого розміру автор використав синонім *гігантський*:

«Він двигнув оту гігантську каменюку, аж щось усередині загуло» (43).

Щоб показати сильні почуття, величину яких неможливо виміряти, письменник вживає лексему *безмірний*:

«Той, хто діяльний, однаковий із недіяльним, аби тільки обом було доступне начало безмірної любові» (41).

Вищенаведені синоніми на позначення просторових відношень різняться ступенем вияву ознаки. Вони допомагають точніше виразити думку й уникнути повторення однокорених слів.

Синонімічний ряд із домінантою «малий»

Цей синонімічний ланцюжок є коротшим за довжиною від попереднього і складається з таких 4 компонентів: *малий, невеликий, дрібний, мізерний*.

Найчастіше вживається прикметник *малий*, що передає міру з протилежним значення до прикметника *великий*:

«На перший погляд він здався досить малим (76).

Лексема *невеликий* позначає більшу міру ознаки, ніж слово *малий*. За допомогою цього слова письменник дає зрозуміти, що зріст людини не є великим, але й що вона не дуже вже і мала:

«Се була невелика особа, — а прецінь усі на неї ззиралися цікаво і якось дивно» (21).

*«Скоро по виплаті, то кождий по п'ять крейцарів, нам уйма **невелика**, а їм добро» (34).*

*«Тому-то й жадання наші **невеликі**» (102).*

Поряд із прикметником невеликий вжито синонім невеличкий.

*«Півперек **невеличкої** доріжки, куди треба було просунути камінь, покладено чотири вали, так само загрубі, як ті, на котрих він тепер спочивав» (34).*

*«Так ціле те діло й зам'ялося, поки несподіваний і досить таємничий случай не розбудив жидів з їх оспалості, мов наглий грохот грому з **невеличкої темнявої** хмарочки» (22).*

Прикметник *мізерний*, навпаки, вказує на дуже малі розміри:

*«Але швидко думка його, котра у всім і всюди шукала користі для загалу, для задуманого діла, вчепилася й за той **мізерний** факт» (40).*

Означенням до неважливості виступає лексема *дрібний*:

*«Насамперед приступили **дрібні** властивці: ті платили з квасним виразом, з оханням, деякі торгувалися, другі попросту недодавали по ринському та по два» (122).*

З аналізу прикметникових синонімів у мові твору Івана Франка «Борислав сміється» бачимо, що письменник старанно добирає кожне слово для того, щоб точніше передати думку, змалювати героїв чи предмети, створити образи. Те, що синонімічні ряди прикметників значно вужчі від дієслівних, пояснюється широким функціонуванням у тексті прикметників з морфологічними засобами. Йдеться про ступені порівняння, суфікси згрублості чи неповної якості тощо. З наведених вище прикметникових синонімічних рядів видно, що вони також збагачуються за рахунок антонімів з часткою *не*: *великий – невеликий, малий – немалий*. Неодноразово трапляються і синоніми-фразеологізми, які роблять мову твору більш образною.

Отже, можна зробити висновок, що прикметникова синонімія у художній мові аналізованого тексту представлена досить широко.

П.3. Лексико-семантичний аналіз іменникових синонімів

У романі Івана Франка «Борислав сміється» іменникова синонімія представлена вужче, порівняно з прикметниковою. Іменники-синоніми використовуються автором з метою збагачення мови твору, уникнення повторів та якомога точної передачі значення слів.

Зокрема, проаналізувавши іменники синоніми, ділимо їх на наступні групи:

П.3.1. Синоніми на позначення внутрішнього стану людини

До цієї групи відносимо наступні синонімічні ряди:

- синонімічний ряд з домінантою «жаль»;
- синонімічний ряд з домінантою «бажання».

Синонімічний ряд із домінантою «жаль»

«Важкий настрій, що викликається якоюсь невдачею, горем» [СУМ:2:507] автор називає такими словами-синонімами: *жаль, сум, туга, співчуття*.

Синонім *жаль* є найбільш нейтральним:

«Він зирнув на неї і приклався до борщу і їв з такою пожадністю, що знову спалахнув у її серці вогненний жаль».

Співчуття – «це чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийось переживань» [СУМ:9:522]. Значеннєвою особливістю слова *співчуття* є те, що воно вказує на почуття, яке завжди спрямоване на іншу особу:

«Очі його стали сумні. Дивився на чоловіка, що сидів навпроти, із співчуттям, і це таки було щире співчуття» (78).

«Але я був надто сердитий, через це тільки нервово пройшовся по кухні, а тоді розвернувся на закаблуках і сповістив, що мені приходити до неї у дім не годиться, адже ми з нею маємо ворога, який не залишить нас у спокої, що це загрожує мені втратою місця, чого я, незважаючи на співчуття до її бідності, дозволити собі не можу». (98)

Співчуття є сильнішою емоцією, аніж жаль, що видно з контексту:

*«Мені стало **жаль** його голої самовпевненості, але я не відчував до нього співчуття».* (127).

Сум характеризується меншою інтенсивністю прояву ознаки. Іван Франко вживає цей синонім для позначення короткочасної та несильної емоції, яку відчув оповідач, роздумуючи про негативні, на його думку, особливості свого народу:

*«Я із **сумом** подумав, що ганебна схильність до спілкування із простолюддям була одним із фатумів нашого народу»*(65).

Лексема *туга* називає сильне негативне почуття, вона глибоко впливає на самопочуття героїв:

*«Дивний відчай посіявся в його серці, стискала і з'їдала його нез'ясна **туга**, аж застогнав він і заплакав, мотаючи головою».* (41)

*«Але й такого писання було не досить, щоб звільнитись од тягаря **туги**, яка так важко мене пригнітила»* (154).

Даний синонімічний ряд містить чотири елементи, які відрізняються емоційним компонентом та інтенсивністю прояву почуття. З їхньою допомогою автор влучно передає нам нюанси душевних переживань героїв.

Синонімічний ряд із домінантою «бажання»

Для позначення «прагнення, потягу до здійснення чого-небудь, хотіння» [СУМ:1:87] Іван Франко використовує такі синоніми: *бажання, охота, хотіння, жадання, прагнення*.

Іменник *бажання* є нейтральним і найчастіше використовується:

*«Зараз йому кортить відпочити, і це, здається, єдине його **бажання**»* (29).

Бажання з відтінком ентузіазму, пориву до дії автор передає словом *охота*:

*«Я не мав **охоти** роздумувати, був зайнятий справою куди важливішою; я їв»* (482).

Синонім *хотіння* є менш офіційним від попередніх. У творі зустрічаємо цей іменник лише раз:

*«А не існує через те, що кожен з нас має різні **хотіння**»* (99).

Лексема *жадання* позначає сильне бажання і вживається у творі тільки раз:

*«Рада йшла над тим, які поставити **жадання** жидам на случай угоди»* (136).

Слово *прагнення* автор використовує з метою передати почуття, близьке до мети. Так, *прагнення* – це не просто бажання, а й певною мірою ціль, порив до дій:

*«У них було даремну **прагненням** заховатися від життя»* (58).

Синоніми даного ряду використовуються з метою якомога точніше передати почуття героїв твору.

II.3.2. Синоніми на позначення назв людей

Відповідна група включає наступні синонімічні ряди:

- синонімічний ряд із домінантою *«бідняк»*;
- синонімічний ряд із домінантою *«старець»*;

Синонімічний ряд із домінантою *«бідняк»*

Для позначення бідної, убого вдягненої людини, Іван Франко використовує такі іменники: *бідняк, безпритульний, гольтіпака, голодрабецьк.*

Попри те, що слово *бідняк* є емоційно нейтральним, автор вживає його лише раз:

*«Виїхавши туди, де мене не знають, житиму, як **бідняк**. Богові угодне наше самоприниження»* (39).

Синонім *голодрабець* вказує на зневажливе ставлення мовця. Це слово використовується при зверхньому зверненні до незнайомої йому убогої на вигляд людини:

«— Гей, ти, голодрабцю! — зукнув він» (97).

Синонім *гультипака* у Івана Франка з чітким негативним окрасом. *Гультипака* – це не просто убога людина, але і злочинець, людина з нечистим серцем:

«Звісно, ці гультипаки хотіли вбити мене, але милостива доля врятувала від такого сумного кінця: судилося мені ще потоптати ряст» (167).

«Витерпів оті незаслужені муки і, коли гультипаки й катюги перестали мене молотити, ледве звівся на ноги» (168).

«Гультипака стрибнув раптом на мене — кинувся, ніби чорний крук» (168).

«Горе безпритульним і мандрованим — вони ж бо, як той горох при дорозі» (91).

Субстантивований прикметник *безпритульний* чітко вказує на убогу людину, в якої нема житла.

Іменник *харпак* письменник використовує лише в сцені, коли парубок зверхньо звертається до Петра, маючи на меті образити та принизити його:

Хочу, щоб ти, харпаку, не забував вклонятися голові будівничого, — гордо сказав будівничий.» (61).

Синоніми цього ряду допомагають авторові влучно називати осіб, про яких іде мова у творі.

Синонімічний ряд із домінантою «старець»

На позначення особи похилого віку чоловічої статі Валерій Шевчук використовує такі синоніми: , *старий*, *старчик*, *дід*.

Нейтральним також є субстантивованій іменник *старий*:

«Старий був неговіркий і наче сердитий, але мене любив, бо я не відсьогодні входив із ним у сокровенні балачки» (23).

Синонім *старчик* містить певний відтінок ніжності, цим словом мовець демонструє своє прихильне ставлення.

«— Щось цікаве побачили? — спитав за спиною. Я повернувся, затуляючи спиною вікно. Переді мною стояв майже сивий старчик. — Що з вами, пане? І — вигукнув я. — Так постарили за півтора місяця!» (117).

Слово *дід* автор вживає, звертаючись до незнайомої йому людини похилого віку:

«— Доброго вам дня, діду,— сказав я.— Чи дозволите зайти? Дід дивився на мене зовсім молодими очима, хоч сам такий ветхий — ані торкни! Але де вже збагнути цей темний люд: за мить може стати й молодим. Та переді мною сидів сивий, як молоко, дід, і я вклонився його ветхим літам» (195).

Даний синонімічний ряд налічує три компоненти, кожен з яких допомагає авторові якомога точніше назвати персонажів твору.

П.3.3. Синоніми на позначення конкретних неживих предметів

Цей підрозділ містить такі синонімічні ряди:

- синонімічний ряд із домінантою «обрій»;
- синонімічний ряд із домінантою «обличчя».

Синонімічний ряд з домінантою «обрій»

У тексті знаходимо 5 синонімів на позначення «лінії позірного зіткнення неба з землею чи водною поверхнею» [СУМ:5:568]: *обрій, овид, небокрай, крайнебо, голубе коло*.

Нейтральним є іменник *обрій*:

«Сонце вже лягло на **обрій** і дивилося на мене смутно й поблажливо, ніби знало щось таке, про що ніввік не здогадаюся» (46).

Двічі зустрічаємо лексему *овид*, що вживається зі значенням, аналогічним до попереднього слова:

«Заходило сонце, висів на **овиді** розпечений кавун, горів притомленим світлом, воно проливало на світ рожеву барву» (111).

«Тихий смуток народився там, де западало за **овид** сонце, і я пізнав: смуток отой іде з неба» (116).

Іменники *небокрай* і *крайнебо* стилістично забарвлені. Ці слова є поетичними утвореннями і вживаються лише у художньому мовленні:

«Мені вже не здавалося, що вони кинуться на **небокрай** для безтямного завойовництва, я був упевнений у зворотнім» (121).

«Стояли незрушно над головою — спинилися, ніби готуючись до стрімкого натиску на **крайнебо**» (121).

Авторським неологізмом на позначення *обрію* є вираз *голубе коло*.

Письменник сам розшифровує значення цього словосполучення, пояснивши його як *крайнебо*:

«Сонце колом ходить, **голубе коло** — *крайнебо* — з цього кільця нам не вистрибнути, зелене — земля, яка тримає нас біля себе прив'язаних.» (163).

Усі ці синоніми хоч і позначають одне поняття, проте різняться сферою свого вживання.

Синонімічний ряд із домінантою «обличчя»

«Передню частину голови людини» [СУМ:5:525] автор називає такими словами: *обличчя, лице, пика, фізіономія*.

Синоніми *обличчя* та *лице* є нейтральними:

«З обіду дув нам в **обличчя** холодний вологий вітер, і ми трохи померзли» (33);

«На нього зирнуло таке люте **лице**, що відчув, що непритомніє» (35).

Іменник *пика* містить чіткий негативний окрас. Цим словом оповідач називає обличчя вкрай неприємного йому чоловіка:

"Дай боже, — подумав я, дивлячись на смиренно-іронічну **пик**у будівничого, коли наступного ранку ми виїжджали, — ніколи нам більше в житті не здибуватися" (32).

Слово *фізіономія* емоційно-забарвлене, вживаючи його, мовець демонструє своє зневажливе ставлення до неприємних йому героїв твору:

«Після того **фізіономія** його знову ставала урочиста й поважна, і в такт руху мірно потріпувались у нього мішки під очима» (47);

«Отож, кажу, **фізіономія** будівничого несподівано мене роздратувала» (39).

Синоніми даного ряду різняться між собою емоційними відтінками та сферою вживання.

II.3.4. Синоніми на позначення абстрактних понять

У цьому підрозділі аналізуємо такий синонімічний ряд:

- синонімічний ряд із домінантою «бідність»;

Синонімічний ряд із домінантою «бідність»

Синонімічний ряд із стрижневим словом *бідність* включає в себе такі синоніми: *бідність, нестатки, нужда, злидні*.

Усі ці слова 11-томний словник української тлумачить однаково: «матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування» [СУМ:1:177].

Та в авторських контекстах стає помітною стилістична та емоційна різниця між цими словами-синонімами. Слово *бідність* є найбільш стилістично-нейтральним, воно називає явище, але не містить в собі характеристик ступеню нестачі:

«А що посада ця була ще тоді зайнята, з огляду на бідність, йому дали місце на будівництві» (37).

Це слово автор використовує найчастіше, в той час як *нужда, нестатки, злидні* можна зустріти лише по одному разу.

Синонім *нестатки* Іван Франко використовує, надаючи цьому слову певний відтінок тимчасовості:

«Думаю про свого нього: він почав мандрівку і, може, терпить у цю хвилину нестатки» (121).

Нужда – це гостра потреба, критична бідність:

«Я знав, що він бідний і загнаний нуждою, несміливий, але дуже здібний» (491).

В контексті стає зрозуміло, що *злидні* – це критичні умови життя, гостра матеріальна нестача, важкі поневіряння, спричинені бідністю:

«— Не забороняв, бо хотів, щоб ти це на себе взяла. Щоб ти сама згодилася жити у злиднях, але з честю!» (200).

Синоніми *бідність, нестатки, нужда, злидні* автор вживає, щоб якомога точніше і влучніше передати стан матеріальної нестачі.

Іменникові синоніми представлені у творі вужче порівняно з дієслівними чи прикметниковими. В синонімічних рядах рідко трапляються фразові синоніми. Найчастіше автор вдається до іменникової синонімії, щоб більш влучно назвати предмети, абстрактні поняття та емоційні стани.

ВИСНОВКИ

У мові художнього твору синоніми – важливий стилістичний засіб. Вони сприяють точному і водночас образному відтворенню думки і являють собою яскраво виражений процес удосконалення засобів загальнонародної мови.

Синоніми є чи не найголовнішим свідченням багатства мови. У художньому мовленні вони виконують не тільки естетично-стилістичні функції (уникнення тавтологій, передання градації), але і практичні – допомагають авторові якомога точніше передавати емоційні та значеннєві нюанси слів, використовуються для відтворення різних відтінків одного поняття.

Проблеми дослідження лексичної синоніміки завжди перебували в полі зору вітчизняних мовознавців. Особливий інтерес викликає вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань синонімії. Адже справжній майстер слова відчуває, яке слово здатне найточніше передати його думки й почуття.

Питанням вивчення синонімії впродовж всієї історії мовознавства займалися такі українські вчені, як: І. Білодід, Л. Булаховський, І. Грицютенко, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, Г. Їжакевич, І. Ковалик, М. Леонова, А. Мойсієнко, І. Ощипко, М. Плющ, О. Сербенська, Н. Сологуб, З. Терлак, Т. Цимбалюк та ін. Попри це, щодо багатьох аспектів вивчення синонімії й досі немає однозначних думок.

Повість Івана Франка «Борислав сміється» багата на синоніми.

Ми проаналізували дієслівні, прикметникові та іменникові синоніми, виявлені у творі, які ми згрупували в синонімічних рядів.

У комплексі виражальних засобів художньо-образної конкретизації, характерної для художнього твору, неабияке значення мають дієслівні синоніми. Повість Івана Франка «Борислав сміється» насичена дієслівною синонімікою. Зокрема було виділено та поділено усі синоніми на три лексико-

семантичні групи за значеннєвим співвідношенням: дієслова на позначення мовлення, на позначення руху, переміщення, пересування у просторі і на позначення процесів мислення, сприйняття та вияву почуттів. До кожної з них входять синонімічні ряди дієслів із стрижневим або домінантним словом.

Дієслова на позначення процесу мовлення: *наговоритися, приговорювати, казати, висказати, гомоніти, гупорити, балакати, бесідувати, ректи, воркотіти, буркнути, муркнути, бовкнути, цідити, шептати* та ін.

Дієслова на позначення руху: *піти, прийти, ходити, проходжуватися, снувати, плентатися, волочитися, волоктися, лазити, шкандибати, ступати* та ін.

Дієслова на позначення процесів мислення, сприйняття та вияву почуттів: *думати, роздумувати, додуматися, помислити, гадати, міркувати; дивитися, побачити, позирати, озирати, оглядати, глянути, поглянути, заглядати, глядіти, розглядіти* та ін.

Прикметникова синонімія у творі поширена і багата. Ми розглянули три тематичні групи: на позначення характеристики ознак людей та предметів (із домінантами *гарний, товстий, швидкий*), на позначення емоційних станів людини (*втомлений* та *сердитий*) та просторових відношень (*великий* та *малий*).

Дещо біднішою виявилась іменникова синонімія. Іменники-синоніми використовуються автором з метою збагачення мови твору, уникнення повторів та якомога точної передачі значення слів. Чотирі тематичні групи (синоніми на позначення внутрішнього стану людини: *жаль і бажання*; синоніми на позначення назв людей: *бідняк і старець*; синоніми на позначення конкретних неживих предметів – *обрій* та *обличчя*, а також синоніми на позначення абстрактних понять: *бідність*), які містять емоційні відтінки та різняться сферами вживання. Крім того, для іменникових синонімів характерним є те, що інколи трапляються слова з нульовою семантичною чи стилістичною відмінністю – абсолютні синоніми, наприклад *обличчя – лице*.

У тексті часто трапляються морфологічні синоніми, які можуть стати предметом розгляду наступних досліджень.

Мова твору Івана Франка характеризується широким використанням фразових синонімів. У синонімічні зв'язки з прикметниками та іменниками вступають як відомі фразеологізми і їхні трансформовані варіанти, так і вільні та стійкі словосполучення. Такі вирази не лише збагачують мову твору, а й допомагають автору передати різні семантичні та стилістичні відтінки значень.

Синоніми характеризують як художній потенціал мови загалом, так і майстерність конкретного автора зокрема. Лише сповна оволодівши вправністю добору синонімів, письменник може стати класиком літературного жанру.

Отже, Іван Франко репрезентує нам різноманітні приклади вживання прикметникових та іменникових синонімів. Їх майстерне використання робить мову письменника образною, художньо витонченою, наділяє твори видатного майстра слова власними стилістичними рисами, що робить його стиль надзвичайно індивідуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко А. Т. До історії питання про лексичну синоніміку // Збірник робіт аспірантів Одеського у-ту. Гуманітарні науки, 1964. – С.250-256.
2. Білодід І. К. Питання розвитку мови української радянської художньої прози. – К., 1955.
3. Борисик І. О. Явище синонімії в термінології // Дивослово. – 2000. – №4. – с. 27 – 29.
4. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов // Наукові записки. Мовознавство. – Т. IV-V, К., 1947. – С. 146.
5. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. – Київ, 1955. – С. 32.
6. Буткова Г.В. Структура синонімічного ряду і його семантичний простір // Стилїстика укр. мови: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1970. – С.58-63.
7. Ващенко В. С. Проект словника синонімів української мови. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського держ. ун-ту, 1969. – 30 с.
8. Ващенко В. С. Синонімічний словник-мінімум української мови. - Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського держ. ун-ту, 1972. – 89 с.
9. Ващенко В. С. Словник синонімів української мови і деякі питання теорії синонімії // Мовознавство. – 1968. – №3. – С.9.
10. Григор'єв В. П. Поетика слова. М., 1979. – С.22.
11. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – К.: ДВУ, 1925. – 2178 с.
12. Давиденко Н. Д. З іменникової синоніміки в поезіях Лесі Українки: Синоніми на позначення явищ природи, просторових і часових понять // Наук. зап. Дрогобич, пед. ін-ту. — 1962. — №9.
13. Демський М. Г. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів: Просвіта, 1994. – 64 с.
14. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови. – К., 1960. – 210 с.

15. Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук:10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – 15 с.
16. Дорошенко К. П. Мова і стиль повісті М. Коцюбинського «Фата мор-гана». – К., 1951.
17. Жилко Ф. Т. Питання аналізу мови художніх творів. //Українська мова в школі. – 1955. – № 5. – С. 21-31.
18. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1984. – С.66.
19. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972. – 402 с.
20. Ільїн В. С. До питання синоніміки Шевченка // «Збірник статей до 125-ліття з дня народження, Наукові записки КДУ, – Київ, 1939.
21. Ільїн В. С. Лексична синоніміка Т. Шевченка // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 5. – К.: Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1955. – С. 3-28.
22. Іщенко Н. Г. До питання синонімічності спільнокореневих іменників. Мовознавство. – 1983. - №3. – С. 55 – 60.
23. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови / Близько 15000 синонімічних рядів. — К., 1993.
24. Кириченко І. М., Левченк С. П., Паламарчук Л. С. Інструкція до укладання словника синонімів укр. мови // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 5. – К.: Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1955. – С. 3-28.
25. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1987. – С.43- 45.
26. Колесник Г. М. Дієслівна синоніміка в поетичних творах М. Т. Рильського // Питання граматики і лексикології української мови. – К., 1963.
27. Колесник Г. М. Із спостережень над прикметниковою синонімікою в поетичних творах М. Т. Рильського // Питання граматики і лексикології української мови. – К., 1963.

28. Колесник Г. М. Слово крилате, мудре, пристрасне. Лексична синоніміка поетичної мови М. Т. Рильського. К.: Наукова думка, 1965. – С. 74-75.
29. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / Під ред. В. А. Вінника, – К.: Рад. шк., 1988. – 200 с.
30. Кочан І. М. Синонімія у термінології // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 34 –39.
31. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. — Львів: Вища школа, вид-во при ЛНУ, 1980. – 184 с.
32. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Буланівського: у 2 т., Т.1. – К.: Радянська школа, 1951. – С. 51.
33. Левченко С. П. До питання про принципи укладення словника синонімів української мови // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 5. – К.: Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1955. – С. 3-28.
34. Лексикографічний бюлетень, К., 1955, вип. V.
35. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. – Харків, 1997. – С. 70.
36. Лисиченко Л. А. Типи синонімів за значенням. // Українська мова і література в школі. – 1973. – №11. – С.17-21.
37. Миронюк Н. П. Дієслівна синоніміка в романі М.Стельмаха “Хліб і сіль” // Мовознавство. – 1968. – №1. – С.50-55.
38. Непийвода Н. Ф. Синонімія виражальних засобів наукового стилю // Дивослово. – 1997. – №2. – С.18-21.
39. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. – К.: Наук. думка, 1987. – 132 с.
40. Нечитайло О. І. Синоніми як засіб розкриття значення слова // Мовознавство. – 1980. – №6. – С.82-86.
41. Олійник І. С. Дієслівна синоніміка в поезіях Лесі Українки // Наук. зап. Запорізьк. пед. ін-ту. Філолог, зб. – 1957. – Вип.4.

42. Олійник І. С. Із спостережень над прикметниковою синонімікою в поезіях Лесі Українки // Укр. мова в школі. – 1958. – № 2.
43. Онуфрієнго Г. С. Синонімічні доміанти зі спільним коренем іношомовного походження у сфері національної термінології // Мовознавство. – 2000. – №2-3. – С. 73-77.
44. Ощипко І. Й. До вивчення прикметникової та прислівникової синоніміки в художніх творах І.Я.Франка // Питання українського мовознавства. – Кн.4. – Львів, 1960. – С.99.
45. Ощипко І. Й. Досягнення вітчизняного мовознавства у вивченні лексичної синонімії // Питання українського мовознавства. – Кн.3. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – С. 124.
46. Ощипко І. Й. Із спостережень над дієслівною синонімікою художньої прози І.Я. Франка // І. Франко. Статті і матеріали. Зб. 4 – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955. – С. 177.
47. Ощипко І. Й. Із спостережень над іменниковою синонімікою художньої прози Івана Франка // Питання українського мовознавства. – Кн.1. – Львів, 1956.
48. Полюга Л. М. Дієслівна синоніміка поетичних творів І. Франка // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т.2.
49. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. 2-е вид. – К.: Довіра, 2006. – С. 2.
50. Полюга Л. М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів поетичних творів І. Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1965. – Кн. 11.
51. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. – К.: Либідь, –1992. – С.56-64.
52. Словник синонімів української мови: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
53. Словник синонімів української мови [Текст] / Л. М. Полюга ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. - К. : Довіра, 2001. – 477 с.

54. Словник української мови: в 11-ти томах. – К.: Наук. думка. – 1970-1980.
55. Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія. / за заг. ред. акад. АН УРСР В.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 438 с.
56. Сучасна українська літературна мова: в 5-ти томах. Стилїстика. – К.: Наук. думка, 1973. – 588 с.
57. Тараненко О. О. Деякі аспекти теорії синонімії в плані створення синонімічного словника // Мовознавство. – 1980. – №3. – С.46-51.
58. Тараненко О. О. Тлумачний словник як база для синонімічного словника: Значення словника української мови для укладання синонімічного словника української мови // Слово і фразеологізм у словнику. – К., 1980.
59. Терещенко С. І. Шляхи формування лексичної синоніміки української мови (явища синонімізації й десинонімізації): Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1996. – 173 с.
60. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С.588.
61. Фащенко М. М. Аналіз лексики художнього твору. Лексична синоніміка. – Одеса, 1972. – 38 с.
62. Фащенко М. М. Синоніміка дієслів в художніх творах О. Довженка // Мовознавчі студії: Реферативні мат. конф. молодих вчених. – К., 1968.
63. Фащенко М. М. Синоніміка на означення акту мовлення у творах Марка Вовчка // Лексикологія та лексикографія: Респуб. міжвід. зб. – К., 1966. – №2.
64. Шевчук В. О. Три листки за вікном. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2011. – 702 с.
65. Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: Дієслівна синоніміка. – Суми, 2002. – 110 с.

Джерела

1. Великий каменярь. Проза та драматургія Івана Франка. – К., 2003. – 672 с.